

BO-A. WENDT

Från *sancte Matthei dagh* till 21 september

Kalendariska tidsuttryck i nordiska under senmedeltid och reformationstid

1 Att namnge eller numrera dagarna

Vi har ofta skäl att tidfästa händelser med hjälp av de välavgränsade enheter som vi mäter tiden i: timmar, dagar, veckor, månader och år. Inte sällan kan vi, åtminstone i talspråk, göra detta deiktiskt: *imorgon, förra veckan, i år*. Det kan också göras i förhållande till en annan redan etablerad tidpunkt, i dåtid eller framtid: *dagen därpå, en vecka tidigare, samma år*. I många sammanhang krävs emellertid tidsangivelser som är oberoende av både deixis och textsammanhang; vi kan då hänvisa till ett nuoberoende förhållande i den yttre verkligheten och tidfästa med fraser som *fem dagar efter Berlinmurens fall*, men en helt annan precision får vi förstås om vi istället tillgriper klockslag, årtal eller kalendariska tidsuttryck. Med denna sistnämnda beteckning avser jag tidsangivande uttryck som bygger på en kalender (i betydelsen 'förteckning över årets (indelning i) dagar (och veckor eller månader), kalendarium'); det handlar med

---

Wendt, B.-A., docent in Scandinavian languages, Lunds universitet, Sweden. "From *Saint Matthew's day* to 21 September. Calendarian time expressions in Nordic during the late medieval and reformation period". *ANF* 127 (2012), pp. 93–144.

Abstract: During the 16th century, and thus late in a European perspective, the Scandinavian language usage went from normally giving dates according to the church year calendar (each day having a name of its own, mostly referring to a saint) to normally giving them according to our modern calendar (numbering the days within each named month). The present investigation shows how this transition more exactly proceeded within Danish, Swedish and Icelandic – how the new time expressions first were used only by a few pioneers in the beginning of the century, most likely influenced by the renaissance, how they then gained ground in central parts and among the élite of Sweden (rather abruptly) and Denmark (more successively) some decades later, and how they conquered more periphery areas only in the late 16th century. It is also shown how the two types of time expressions were structured in detail – how the old church year ones never gained a standardised format, different genres displaying somewhat different structural tendencies, but how the modern ones on the other side were rapidly shortened to that standard format we now are used to, though by no means present in their earliest Scandinavian usage.

Keywords: dates, time expressions, church year calendar, modern calendar, Danish, Swedish, Icelandic, renaissance.

andra ord om tidsenheter inom ett enda års ram med en dag som minsta hela enhet.

Vilken denna kalender är kan synas självklart – och just däri ligger också den helt kontextoberoende precisionen hos dessa uttryck –, men det är inte bara inom främmande kulturer vi finner exempel på tidsuttryck som bygger på ett annat kalendarium än vårt gängse; dit hör också de kalendariska tidsuttryck som vanligen möter i texter från nordisk medeltid, då man företrädesvis daterade på grundval av en kyrkoårs-kalender:

neesta løgherdhagin epter sancta michiels dagh (SvDipl 7077 (1364))
 nærsta ðagh epter festum margarete virginis et martiris (IslDipl 1: 75 (1387))
 in uigilia beati Bartholomei apostoli (DanDipl 6:359 (1397))

Det var alltså med eller i förhållande till de enskilda dagarnas namn i egenskap av helg- eller helgondagar som man daterade – utan hjälp av någon mellankategori som våra månader. Detta är ett välkänt sakförhållande för envar som sysslat med medeltida text, och det har också skrivits digra handboksverk för att ”översätta” dessa dateringar till våra nutida (som Bauer 1868, Grotefend 1891–98 och 1982, Schroeter 1926). En särskild komplikation ligger därvid i det förhållande att kyrkoårskalendern inte var enhetlig inom den västerländska kristenheten utan underkastad regional variation, beroende på vilka helgon – ibland mer lokala – som man uppmärksammade (om svenska förhållanden se Geete 1919, liksom Lindberg 1923, s. 149 ff., och 1937, s. 301 ff., Ljungfors 1955, s. 160 f. och bilaga II). Därtill kommer variation över tid: ”nya helgon upptogos och gamla kommo ur bruk, fester förändrades i grad o. s. v.” (Ljungfors 1955, s. 160; jfr med Lindberg 1923, s. 173 f., om förändringar i Uppsala ärkestift). Dateringstypen som sådan kommer jag framgent att beteckna *kyrkoårskalendarisk* (kallad *liturgisk* i Nielsen 1958 (sp. 8 ff.)).

Det är ett lika välkänt sakförhållande att vi vanligtvis inte längre behöver dessa ”översättningar” av dateringarna när vi läser text från nyare tid på någotsånär behörigt avstånd från medeltiden. Exempel från årtiondena kring 1600:

Mondagen den 16. nouembris (MalmøTb, s. 383 (1590))
 leffuerdagen som ehr thenn 24. octobris (DaDomme 647 (1590))
 den 17 december (AVasaBrev 24 (1612))

Här möter vi den numrering av dagarna inom var sina namngivna månader som vi alltjämt är vana vid. Denna dateringstyp betecknar jag *månadskalendarisk*. Av samma huvudtyp, men sällsynt i nordiskt språkbruk, är den antikromerska dateringen med *kalendae*, *nonae* och *idus* som refe-

renspunkter i månaderna och dessutom den i Norden ytterligt sällsynta *consuetudo Bononiensis* (se Blatt 1946, s. 582 f., Nielsen 1958, sp. 12). Den förstnämnda särskils i det följande som löpnummerande, i den mån jag behöver skilja den från den förra av dessa senare.

Att ett systemskifte med avseende på de kalendariska tidsuttrycken¹ ägt rum i nordiskt språkbruk ligger sålunda i öppen dag. Mig veterligt har däremot ingen närmare utrannsakat när detta skifte inträdde eller hur det förlöpte. Dess livligare intresse har forskningen ägnat ett äldre nordiskt kalenderskifte, nämligen det från en antaget förkristen mån månadsgrundad eller veckoräkande kalender till ovannämnda kyrkoårskalender; vanligtvis avser då intresset inte själva skiftet utan snarare hur det inhemska systemet ursprungligen kan ha sett ut och sedan förändrats i förhållande till och under inflytande av den julianska kalendern och kyrkoåret – särskilt livligt inom äldre forskning (se till exempel Jansson 1974 med litteraturöversikt), men tillika med sentida bidrag som Nordberg 2006. För det medeltida Island räknar Natanael Beckman (1934, s. 36 ff.) med teoretiskt sett fyra olika sätt att datera: (1) antikromersk datering, (2) löpnummerande månadskalendarisk datering, (3) datering genom isländsk veckoräkning och (4) kyrkoårskalendarisk datering. Han slår därvid fast att den antikromerska ”aldrig varit folklig i Norden” (s. 36) och att den löpnummerande varianten förekommit ”endast sporadiskt” (s. 37). Veckoräkningen torde enligt Beckman vara sällsynt i isländska diplom, däremot rätt vanlig i norska men ”[u]tan all jämförelse vanligast var [...], att man i Norden [...] daterade efter kyrkokalendern” (a. a., s. 38).

I sin undersökning av den huvudsakligen latinspråkiga diplomatiken i Sverige före 1350 kan historikern Åke Ljungfors (1955, s. 160) visa att antikromersk datering är helt förhärskande i det äldsta skedet – liksom denna ”det hedniska Roms dateringsmetod [...] användes genomgående i det påvliga kansliet, av påvliga legater och med dem jämställda personer” (s. 167) – och att det var först efter mitten av 1200-talet som kyrkoårskalendarisk datering började vinna inträde för att efter 1300 ha hunnit bli förhärskande i de svenska diplomerna (s. 160, 177). Med stöd av Sachse 1904 spårar Ljungfors denna senares ursprung till ”trakterna kring mellersta Rhen, de trakter, där också själva helgonkalendern fick sin i Europa vanliga utformning” (a. a., s. 167), och han framhåller därvid det geografiska sambandet med det reformivrande Cluny – i uttalad motsatsställning

---

¹ Att jag talar om uttryck och inte om adverbial beror på att det är själva uttrycken som kommer att vara av intresse här, inte deras syntaktiska funktion; denna är visserligen för det allra mesta tidsadverbialets men kan förstås understundom också vara till exempel subjektets, som i *så kom omsider den sjätte juni*.

till påvekansliet. Bruket kan föras så långt tillbaka som till 700-talet i Mainz' ärkestift, men i nordvästra Europa vann dessa tidsuttryck spridning först omkring 1200, varefter de också nådde Danmark och Sverige (a. a., s. 164 ff.). Ljungfors nämner också det moderna löpnummerande månadskalendariska dateringskicket och kan belägga ett utbrett bruk av det i England redan i slutet av 1100-talet² och i Frankrike omkring 1300 – men enbart spridda belägg i de svenska diplomerna (a. a., s. 184 ff.). Enligt J. Fr. Schroeter (1926, s. 103) är dateringen ”af orientalsk oprindelse og blev bragt til vesten med kristendommen”, och han hävdar därvid att metoden redan från 500-talet fick ”større og større tilslutning, fornemlig fordi den var langt enklere end den brugelige romerske, som den tilslut ganske fortrængte”. Några vidare besked om hur detta förträngande förloppet redovisar han emellertid inte. I det påvliga bruket var det uppenbarligen enbart i bullor och påvliga dekret som man daterade antikromerskt, medan datering av vardagligare skrivelser, ”les dates des brev”, gjordes med löpande dagnumrering ”à la manière moderne” (Blatt 1946, s. 583). Som framgår av exemplifieringen i Ringenson 1934 (s. 33 ff.) hade en löpnummerad månadskalender vunnit fotfäste också i italienskt folkspråk åtminstone från 1300-talet.

Min här föreliggande undersökning är sålunda ägnad att – empiriskt och med i huvudsak kvantitativa metoder – kartlägga det yngre, som det visar sig senmedeltida eller snarast äldre nytida skiftet när den medeltida kyrkoårskalendern i nordiskt språkbruk omsider fick ge vika för månadskalendern i sin löpnummerande tappning. Undersökningen avser enbart nordiska förhållanden och enbart språkbruket på folkspråken. Skiftet har givetvis en allmäneuropeisk bakgrund (som redan framgått av det ovanstående), men dennas roll i sammanhanget kommer att dryftas först efter att de nordiska rönen utretts till fullo. Valet av dateringsätt är i sig givetvis ingen språklig fråga, men det val man gör får följder för språkbruket, eftersom de båda uttryckstyperna är så strukturellt skiljaktiga. Min infallsvinkel är också alltigenom språklig: det är dateringarna såsom språkbruk och tidsuttryckens struktur som är undersökningens föremål, inte det bakomliggande kalendersystemets struktur.

Undersökningen tar avstamp i östnordiskt språkbruk, i den danska och den svenska som var på sitt håll utgjorde statsbärande språk i de två eftermedeltida nordiska kungadömena. Här har flera olika slag av texter undersökts, förenade av att de gynnar förekomst av dateringar: diplom-

² Han beskriver dock de engelska uttrycken på ett annat ställe som ”en dateringsmetod, som har beröringspunkter med vår moderna” (a. a., s. 164), så det är inte uppenbart hur de närmare bestämt var strukturerade.

material, andra rättshandlingar, stads- och tänkeböcker, krönikor samt enskilda författares brev och i någon mån (förords)daterade skrifter. Vad gäller västnordiskt språkbruk har jag endast beaktat isländska. Eftersom skiftet visar sig inträda under 1500-talet, blir ett kronologiskt sammanhängande norskt material inte så lättåtkomligt. Finn Hødnebo (1971, särsk. s. 153) avråder bestämt från att använda det för mina syften mest näraliggande, det norska diplommaterial, för kvantitativa studier om den utgående medeltiden och börjande nya tiden – med eftertryckligt instämmande av Ivar Berg (2011, s. 19 f.). Avrådan gäller förvisso undersökningar ägnade att säga något om (fonologi och morfologi hos) bakomliggande norskt talspråk, och det går förstas mycket väl an att uttala sig i kvantitativa termer om bruket i skrift i Norge som sådant (av till exempel kalendariska tidsuttryck, i första hand just en skriftföreteelse). För en översiktlig kvantitativ genomgång som denna kvarstår likväl den förveckling av helhetsbilden som ofrånkomligen följer av en blandning av texter skrivna på ren norska, på mer eller mindre dansk- eller svenskpåverkad norska, på danska av en norrman och på danska av en i Norge verksam dansk. Jag har därför nöjt med mig att undersöka de tre skriftspråk som, åtminstone på det hela taget, är tydligt skilda från varandra under hela senmedeltiden och reformationstiden. Det västnordiska komplement som isländskan ensam fått utgöra är till yttermera visso mycket ensidigare än det östnordiska materialet: endast diplommaterial fram till 1570 och så därefter – när det isländska diplomatariet inte tillhandahåller yngre texter – *Skarðsárannáll*, sammanställt 1640. Detta är den äldsta texten i samlingen *Annales Islandici*, och endast notiser för tiden 1580–1640 har medtagits, eftersom annalförfattarens äldre källor möjligen kan ha påverkat datumangivelserna.

Beskrivningen av själva skiftet från en dateringstyp till en annan är som framgått ett huvudmål för denna undersökning, men därutöver har jag också velat närmare rannsaka de båda uttryckstypernas egen språkliga struktur – dels i egen rätt, dels för att se huruvida det finns kronologiska förändringar som möjligtvis samspelar med den äldre typens avveckling och den yngres övertagande. För att komma åt eventuella strukturella förändringar hos uttrycken har inte bara (sent) senmedeltida och äldre nytida material undersökts utan också äldre medeltida, fastän jag där räknat med helt förhärskande bruk av kyrkoårskalendariska uttryck. För tiden före 1400 handlar det då, också i danska och svenska, endast om diplomtexter. Vad gäller undersökningens avgränsning framåt i tiden har jag stannat vid början av 1600-talet – med nyssnämnda

Skarðsárannáll som entydigt yngsta text –, då övergången till den nutida ordningen både typologiskt och strukturellt är i stort sett fullbordad.

Hela materialet omfattar följande olika delmängder (för nogare upplysningar om utgåvorna och genomgångna delar däri se källförteckningen):

1) Danska källor:

- DanDipl: diplom ur det danska diplomatariet till och med 1400 samt 1410–12.
- DaDomme: danska domsbrev ur olika privata samlingar 1375–1570 och 1590–91.
- JyTingsv: sydjylländska tingsvittnen från Ribe stift 1438–1556.
- GestaDan: prosakrönikan *Gesta Danorum pa danskæ*, också kallad *Lundekroniken* (Skautrup 1947, s. 18 f.), i en sannolikt skånsk laghandskrift från första hälften av 1400-talet.
- MalmøStb, MalmøTb, HelsingørStb, RibeRdb: danska stadsböcker eller liknande från Malmö 1503–12, 1521–30, 1541–45, 1556–59, 1577–78 och 1590, Helsingør 1549–56 och 1564–65 samt Ribe 1527–76 och 1580–99.
- PaulusHSkr: skrifter av karmelitbrodern Paulus Helie 1526–34 (ofta med datering av förord eller liknande).
- PPalladiusSkr: skrifter av superintendenten på Sjælland Peder Palladius 1537–58 (ofta med datering av förord eller liknande).
- DaAdelsbrev: danska brev till och från Mogens Gyldenstjerne och Anne Sparre 1527–58 och 1566.
- ChrIVBreve: Christian IV:s egenhändiga brev 1598–1620.

2) Svenska källor:

- SvDipl: diplom ur det svenska diplomatariet till och med 1355, 1361–65, 1401, 1410 och 1420.
- KarlsKr, StureKr, OPetriKr, PSwartKr, PBraheKr: kröniketexter i form av de medeltida Karlskrönikan (omkring 1452) och Sturekrönikan (1500–1520) på rim samt de nysvenska av Olaus Petri (omkring 1540), Peder Swart (omkring 1560) och Per Brahe den äldre (omkring 1585) på prosa.
- ArbogaTb, SthlmTb, EnköpTb, JönköpTb, GävleTb: tänkeböcker från Arboga 1476–80, 1491–95, 1506–10, 1521–30 och 1541–69, Stockholm 1524, 1529, 1544–45, 1553–54, 1563–64, 1573–74 och 1592, Enköping 1540–95, Jönköping 1540–48 samt Gävle 1573–78 och 1584–99.

- SvAdelsbrev: svenska brev till och från Metta Ivarsdotter 1503–17.
- PederMBrev: birgittinbrodern Peder Månssons brev från Rom 1508–19.
- GustavIReg: Gustav I:s registratur 1530, 1534, 1538 och 1560 i sin helhet samt varannan månad 1542 och 1551.
- AVasaBrev: kungadottern Anna Vasas brev från Polen 1591–1612.

3) Isländska källor:

- IslDipl: isländska originaldiplom (i särutgåva) till och med 1399 och 1430–50 samt diplom ur det isländska diplomatariet 1501, 1520, 1539, 1544–45, 1553, 1562 och 1570.
- SkarðsáA: notiser från och med 1580 i *Skarðsárárnáll* (från 1640).

Att urvalet av danska och svenska källor inte är innehållsligt helt likvärdigt beror helt enkelt på vilka texter som finns tillgängliga i lämpliga tryckta utgåvor. Med danska, svenska och isländska källor avses språket, inte härkomsten; diplom och brev på andra språk, främst latin och tyska (men också annat nordiskt språk i respektive kategori), undersöks inte. Flera av de utnyttjade textutgåvorna är inte uppenbart textfilologiskt tillförlitliga, men undersökningsobjektets art gör att detta knappast är något större problem.³ Alla källorna har undersökts med avseende på uttryckstyp. Med avseende på den inre strukturen hos respektive uttryckstyp har däremot endast ett urval av källorna undersökts närmare (se inledningarna till avsnitt 3 och 4).

I det följande redovisas först utfallet för val av uttryckstyp (i avsnitt 2). Därvid har jag också granskat huruvida tidsuttrycken uppträder som nominalfraser eller som prepositionsfraser (i alla källorna). I avsnitt 3 redovisas sedan de kyrkoårskalendariska uttryckens inre struktur, i avsnitt 4 de månadskalendariskas. Så redovisas i ett kort avsnitt 5 några rön om olika utbyggnader, framförallt årtalsangivelser som kommer i fråga i samma mån för båda typerna. I avsnitt 6 följer sammanfattande slutsatser.

---

³ Av samma skäl har jag vid citering sett mig oförhindrad att normalisera utgåvans typografiska särmärkning av upplösta förkortningar och liknande (i de utgåvor som verkligen är filologiskt grannlaga).

2 Från en uttryckstyp till en annan

2.1 Typfördelning

Månadskalendariska tidsuttryck av den moderna löpnumrerande typen var som framgått ingalunda okända under medeltiden. Ljungfors (1955, s. 184 ff.) har sålunda också hittat enstaka belägg i svenska (men ännu överlag latinspråkiga) diplom redan före 1350, satt i samband med det dåtida västeuropeiska bruket. Den verkliga övergången skulle i Sverige och Norden emellertid ännu låta vänta på sig i mer än 200 år. Ljungfors' belägg återfinns i latinspråkiga diplom. Det är också i sådana som de antikromerska tidsuttrycken återfinns i de allra äldsta svenska diplomerna, från 1200-talet, för att sedan så smått avlösas av de kyrkoårskalendariska under andra hälften av detta århundrade (Ljungfors 1955, s. 177). Min undersökning avser enbart datering i folkspråkliga texter, och här förekommer antikromerska tidsuttryck enbart i de isländska diplomerna. I dessa vann som känt folkspråket inträde tidigare än i de svenska och danska, och beläggen på antikromersk datering är också företrädesvis, men inte uteslutande, från tiden före 1400. De moderna månadskalendariska tidsuttrycken uppträder emellertid också tidigt i de folkspråkliga texterna – men sålunda i det längsta bara ytterst marginellt, hela medeltiden ut. I tabell 1 nedan redovisas fördelningen fram till omkring 1540, ett årtal jag valt eftersom det är först därefter som en förändring på litet bredare front kommer till synes.

I tabellen samredovisas i var sina kategorier diplom och andra rättshandlingar (IslDipl till och med 1539, SvDipl, DanDipl, DaDomme till och med 1539 samt JyTingsv⁴), stads- och tänkeböcker (ArbogaTb och MalmøStb till och med 1530, SthlmTb 1 samt RibeRdb 1527–39) och krönikor (GestaDan, KarlsKr och StureKr). Som framgår är de kyrkoårskalendariska tidsuttrycken nästintill helt allena rådande i alla dessa. De 18 antikromerska månadsuttrycken är som sagt samtliga från IslDipl och förekommer i någon mån under hela perioden, i några fall med räkneordet på isländska (till exempel *sexttanda kalendas martij* (IslDipl 1: 247 (1434))). De sju latinska av den moderna typen i diplomerna (alltså datering på latin i diplom som i övrigt är skrivna på folkspråket) återfinns i SvDipl (sex belägg 1365–1420) och IslDipl (1395). De två nordiskspråkiga fördelar sig också på SvDipl (1277) och IslDipl (1539). Det förra av dessa diplom, SvDipl 627 ”på papper utan sigill och vidimation”, är uppenbart

⁴ JyTingsv omfattar tiden 1438–1556 men har ändå i sin helhet förts hit, eftersom de kyrkoårskalendariska uttrycken genomgående är allena rådande.

Tabell 1. Fördelning mellan kyrkoårskalendariska och månadskalendariska tidsuttryck i nordiska texter före omkring 1540.

	Kyrkoårskal. tidsuttryck				Månadskal. tidsuttryck			Σ
	Lat.	Nord.	Σ	Σ %	Antikrom.	Löpnumrerade Lat.	Nord.	
Diplom o. rättshandlingar	567	670	1237	97 %	18	7	2	1271 ⁵
Tänke- o. stadsböcker	308	847	1155	100 %	—	—	1	1156
Krönikor	1	178	179	99 %	—	—	1	180
SvAdelsbrev 1503–17	14	55	69	97 %	—	2	—	71
DaAdelsbrev 1527–39	—	26	26	81 %	—	—	6	32
PederMBrev 1508–19	4	3	7	35 %	—	2	11	20
PaulusHskr 1526–34	1	2	3	27 %	—	2	6	11
GustavIReg 1530	61	153	214	99 %	—	1	1	216
» 1534	65	40	105	57 %	—	9	69	183
» 1538	3	8	11	15 %	—	6	57	74

för gammalt för att vara ett originaldiplom på svenska ("vel ikke pålideligt, overs. fra 1400-tallet" enligt Nielsen 1958 (sp. 11); jfr med Seip 1958, sp. 90), men eftersom beläggen i övrigt medtagits på textutgåvans egna premisser har det fått kvarstå i statistiken; mot bakgrund av enstaka belägg i samtida latinspråkiga diplom (Ljungfors 1955, s. 184 f.) och något yngre latinska i svenskspråkiga är det som tidsuttryck hursomhelst inte typologiskt så iögonfallande. Också stads- och tänkeböckerna och krönikorna uppvisar varsitt månadskalendariskt belägg (ArbogaTb 1478 och StureKr från omkring 1500). I det stora hela är förstås dessa mycket spridda förekomster ändå försumbara.

Ett mer påtagligt inslag återfinns i de textsamlingar från tidigt 1500-tal som särredovisats i tabellen. Alla avser enskilda brev och skrifter, där en ensam upphovsman uppträder i eget namn. I den äldsta samlingen, SvAdelsbrev från 1500-talets allra första år, är andelen månadskalenda-

⁵ Att summan av tidsuttryck för diplom och rättshandlingar är något större än tabellens delmängder tillsammans beror på att IslDipl uppvisar 7 belägg med den inhemska sommar- och vinterhalvårsdateringen. Att den förekommer, men endast mer marginellt överensstämmer väl med vad Beckman (1934, s. 38) hävdar om veckoräkningens förekomst i isländska diplom. I mitt material återfinns likväl enbart dateringar i omedelbar närhet till de båda huvudreferenspunkterna, första sommardagen och vinterdagen (se härom Magnús Már Lárusson 1960, om förhållanden i Norden överhuvudtaget Lithberg 1921, Granlund 1960). Sommar- och vinterdagsdatering förekommer i viss mån också senare och ingår i tabell 2 med sammanlagt 6 belägg, i tabell 3 med 1 belägg i IslDipl och 6 i SkarðsáA. I IslDipl 1562 i tabell 2 föreligger dessutom 2 belägg med gamla nordiska månadsnamn (se härom till exempel Lid 1934, s. 123 ff., Nilsson 1934, s. 113 ff.) – vilka i princip kunde räknas till de månadskalendariska men till sin struktur mer påminner om de kyrkoårskalendariska eller de halvårskalendariska, till exempel *þridiudagenn fyrstann j Þorra* (13: 514), och därför hållits utanför båda de redovisade kategorierna. I tabell 3 ingår 5 dylrika i SkarðsáA.

riska tidsuttryck inte nämnvärt större än i de äldre textkategorierna, men de båda beläggen hänför sig till samme upphovsman, vars enda bidrag till samlingen detta är: biskopen Hemming Gadh. Samlingen omfattar brev till och från Metta Ivarsdotter, och de flesta beläggen har hon själv lämnat. I allmänhet tycks alltså kyrkoårskalendariska uttryck ha varit det naturliga valet i svenska adelskretsar ännu i början av 1500-talet. Inbrytningen av den nya typen hänförde sig enbart till enstaka föregångare – som var för sig emellertid kunde vara mer eller mindre konsekventa i sin språkbruksförnyelse. En flyktig genomgång av andra brev av Hemming Gadh (utanför mitt egentliga material, i BSH 5) ger vid handen att han väl så gärna daterade kyrkoårskalendariskt också han (i omkring två tredjedelar av sina brev där). Om detta hans delvisa val av månadskalenderuttryck har Seth Gustafson (1950, s. 151; sifferdatering kallar han det) följande att säga:

Detta beror i de flesta fall på att respektive dagar saknar beteckning i kyrkokalendern, varvid det varit bekvämare att ange dagens nummer i månaden än att räkna ut, hur många dagar före eller efter närmaste namngivna dag den kommer. I några fall har faktiskt dagen i fråga beteckning i helgonkalendern, men Gadh har väl i skrivande stund inte erinrat sig detta och inte brytt sig om att slå upp i ”almanackan” eller kanske helt enkelt inte haft någon tillgänglig.

Detta skulle i så fall vittna om en eljest helt okänd lättja från den gode biskopens sida; som vi skall se nedan i avsnitt 3.3 var det förstnämnda besväret ett som få annars lät sig störas av. Det är vidare troligt att många av de kyrkoårskalenderiska uttryckens referenspunkter fanns i medvetandet utan skriftliga hjälpmedel, i synnerhet bland kyrkans män. Valet av månadskalenderuttryck hos Hemming Gadh är alltså knappast uppkommet av ren bekvämlighet; frågan är väl rentav om det inte snarare var dessa som krävde att man rådfrågade en kalender. Gustafson (a. a., s. 152) finner i BSH 5 enstaka belägg på månadskalenderuttryck också hos andra än Hemming men slår fast att ”detta bruk synes vara vanligare hos honom än hos hans samtida”.

En fullt genomförd övergång uppvisar likväl birgittinbrodern Peder Månsson i sina brev från Rom till Vadstena. De fyra första dateringarna i PederMBrev, från 1508–10, är av det gamla slaget, det han rimligtvis var väl inlärd med hemifrån, men från och med ett brev från 1511 eller 1512 höll han sig istället till det nya månadskalendariska dateringsskicket. De ytterligare beläggen på kyrkoårskalendariska uttryck i tabell 1 avser omnämningen av andras brev, vars egen datering det av allt att döma var som han återgav. Det var i Sverige sålunda två av senmedeltidens mer

kända personligheter som gick i bräsch för det nya sättet att datera – och väl att märka två av den gamla kyrkans män. En sådan är det också som framstår som pionjär i Danmark: karmelitbrodern Paulus Helie, som i dateringen av sina många skrifter övervägande föredrog månads-kalendarisk sådan. Här finns dock inte en lika tydligt genomförd övergång som hos den äldre svenske munkkollegan. Också de sex månads-kalendariska uttrycken i DaAdelsbrev (med det äldsta belägget från 1528) stod en ensam person för: Mogens Gyldenstjerne, som emellertid ännu själv daterade kyrkoårskalendariskt i flera fall: 17 av de 26 beläggen på detta senare är hans. Här ser vi alltså en föregångare som ännu, liksom Hemming Gadh ett drygt årtionde tidigare, tvekade rätt påtagligt. En nästintill tveklös övergång görs däremot i den sista textsamlingen i tabell 1, GustavIReg år 1534. Om det var kungen själv eller någon (över- eller underordnad) medarbetare inom hans kansli som initierade skiftet är det förstås svårt att säga (om förhållandena i SthlmTb 2 se nedan), men hur som helst inträder en rätt fullständig omläggning under 1534 års lopp, vilket tidigare uppmärksammats av K. G. Ljunggren (1942, s. 153); före juni månad detta år är månads-kalendariska uttryck sällsynta i breven (om mycket spridda förekomster ända ifrån 1522 se Ljunggren *ibid.*), men därefter används de kyrkoårskalendariska alltmer sällan för att tidfästa själva skrifthändelsen – däremot alljämt i tidfästningar av yttre händelser, inte minsta framtida tilltänkta möten och andra politiska åtgärder.

Allt som allt ger tabell 1 ett tydligt intryck av att ett skifte var på gång i Norden i nya tidens början, åtminstone när man hade kommit in på 1530-talet. Som framgår av tabell 2, som redovisar förhållanden under de tre närmast följande årtiondena och nu genomgående nedbrutna på enskilda texter och textsamlingar, skulle det ändå ta sin lilla tid innan de månads-kalendariska vunnit allmän utbredning i nordisk datering. Det övergripande besked som tabellen lämnar är att förändringen inte följer en allmän kronologi, utan de olika textsamlingarna och olika delar av Norden uppvisar istället en sinsemellan relativ kronologi, där förändringens vind börjar blåsa med påtagliga tids- och styrkeförskjutningar.

I förändringens allra yttersta framkant återfinns SthlmTb, som i praktiken fullföljt övergången redan 1544. Liksom på Stockholms slott (att döma av GustavIReg) tycks man på Stockholms rådstuga ha bestämt sig för att helt gå över till de moderna tidsuttrycken. För SthlmTb föreligger en lucka i det bevarade materialet 1530–43 (se SthlmTb 2: 1, s. VII). I SthlmTb 1529 (med Olaus Petri vid pennen) förekommer inga månads-kalendariska tidsuttryck, i SthlmTb 1544–45 hela 93 %; när den fullständiga omläggningen ägt rum – och om stegvis eller tvärt – kan vi inte veta.

Tabell 2. *Fördelning mellan kyrkoårskalendariska och moderna månadskalendariska tidsuttryck i nordiska texter 1540–1569.*

	Kyrkoårskal. tidsuttr.		Månadskalendariska tidsuttryck				Σ^6
	Latin	Nordiska	Latin	Nordiska	Σ	Σ %	
DaDomme 1540–49	3	38	—	—	—	0 %	41
» 1550–59	—	103	—	5	5	5 %	108
» 1560–69	—	56	—	23	23	29 %	79
IslDipl 1544–45	9	78	2	6	8	12 %	99
» 1553	1	66	1	—	1	2 %	68
» 1562	—	59	—	24	24	32 %	87
RibeRdb 1540–49	1	41	—	—	—	0 %	42
» 1550–59	—	45	—	1	1	2 %	46
» 1560–69	—	40	—	4	4	9 %	44
MalmöStb 1541–45	1	60	—	33	33	35 %	94
» 1556–59	1	133	—	61	61	31 %	195
HelsingørStb 1549–56	29	255	6	45	51	15 %	335
» 1564–65	—	100	—	119	119	54 %	219
ArbogaTb 1541–50	—	129	—	6	6	4 %	135
» 1551–60	2	71	—	12	12	14 %	85
» 1561–69	—	59	—	25	25	30 %	84
JönköpTb 1540–48	5	58	—	2	2	3 %	65
EnköpTb 1540–49	—	70	—	70	70	50 %	140
» 1550–59	—	15	—	29	29	66 %	44
» 1560–69	—	11	—	58	58	84 %	69
SthlmTb 1544–45	1	10	3	144	147	93 %	158
» 1553–54	—	4	—	85	85	96 %	89
» 1563–64	—	1	—	113	113	99 %	114
OPetriKr o. 1540	—	181	—	3	3	2 %	184
PSwartKr o. 1560	—	54	23	16	39	42 %	93
DaAdelsbrev 1540–49	—	42	—	7	7	14 %	49
» 1550–58	1	90	—	71	71	44 %	162
» 1566	—	10	—	120	120	92 %	130
GustavIReg 1542	1	34	1	90	91	72 %	126
» 1551	—	19	2	107	109	85 %	128
» 1560	—	3	1	99	100	97 %	103
PPalladiusSkr 1537–58	—	9	—	5	5	36 %	14
» 1550–58	3	13	1	3	4	20 %	20

Man kunde tänka sig att den sammanfallit i tiden med den i GustavIReg, i så fall en allmän omvälvning i den (blivande) svenska huvudstaden vid 1530-talets mitt till förmån för en ny, kontinental dateringssed. Så långt utanför Stockholm nådde uppenbarligen inte denna våg till att börja med. På 1540-talet väger det i EnköpTb visserligen redan jämnt mellan de

⁶ Jämför med not 5 ovan.

gamla och de nya tidsuttrycken – men det är likväl en fördelning som inte återspeglar någon tvär övergång, och i ArbogaTb och JönköpTb kvarstår alltså de gamla i fornstor förkrossande övervikt. ArbogaTb antar sedan långsamt fler och fler uttryck av den nya typen, men ännu på 1560-talet (innan materialet upphör) utgör de bara 30 %. I EnköpTb har de då hunnit ta över helt (84 %). Den i Stockholm verksamme Olaus Petri har inte heller låtit sig svepas med av en eventuell modevåg där. I sin krönika från omkring 1540 har han bara 3 % månadskalendariska uttryck, i och för sig sannolikt med gott understöd av kyrkoårskalendariska i de källskrifter han kan ha använt. Omkring 20 år senare uppnår andelen månadskalendariska uttryck ännu inte hälften av beläggen i PSwartKr (och ett flertal av dem dessutom på latin). I den på 1530-talet så konsekventa GustavIReg inträder en viss tillbakagång 1542, men det som spökar här är inte minst några få återkommande mötesdatum i de många brev som handlar om Dackefejden. 1560 är andelen månadsuttryck 97 %.

För det danska kungariket – där det dock saknas material från Köpenhamn och det kungliga kansliet – finner vi inga belägg på någon lika snabb övergång som i Stockholm. Tidigast ute var ändå centralare delar av landet (med 35 % månadskalendariska uttryck i MalmøStb på 1540-talet⁷ och så småningom en viss övervikt i HelsingørStb på 1560-talet: 54 %) och företrädesvis makteliten (med en stadigt stigande andel i DaAdelsbrev upp till hela 92 % 1566). Motsträvigare var då den själländske superintendenten Peder Palladius, som inte heller uppvisade någon tilltagande håg för de nya dateringsuttrycken (på 1550-talet ännu bara 20 %), men överlag också författarna av domsbreven i DaDomme (bara 29 % på 1560-talet). Häri ingår då också kungliga domsbrev, och ett par av de äldsta beläggen på månadskalenderuttryck är just från sådana. På 1560-talet används månadskalendern i alla dessa och i flertalet domsbrev från Sjællands landsting. Så mycket motvilligare var stadsskrivarna i Ribe i kungarikets utkant: RibeRdb har 9 % månadskalendariska uttryck på 1560-talet (och dessförinnan bara ett enda belägg). Också i kungarikets yttersta utkant, på Island, gick det trögt, men ändå inte lika trögt: år 1562 har IslDipl kommit upp i 32 % av den nya dateringstypen. Island förefaller ha haft en sin egen föregångsman i denna utveckling; av de åtta månadskalendariska beläggen i IslDipl 1544–45 står biskopen i Skálholt Gissur Einarsson, åtminstone till namnet, för sju. Likväl förekommer kyrkoårskalendarisk datering ännu i flertalet av breven utfärdade i hans namn.

---

⁷ 1530-talet saknas bland tidsnedslagen i MalmøStb, men en snabb genomgång av detta årtionde visar att stadsboken endast företer ett enda månadskalendariskt uttryck i sin egen text (1533; ytterligare två i citerade brevs dateringar).

Tabell 2 visar sålunda upp en tid av förändring, snabbare eller långsammare; också den som var mindre hågad att anta de nya, månadskalendariska uttrycken gjorde det ändå alltmer (åtminstone om vederbörande var verksam ännu in på 1560-talet). I tabell 3 nedan, som avser tiden från och med 1570, har endast de mer motsträviga källorna särredovisats, medan de övriga (SthlmTb, EnköpTb, GävleTb, MalmøTb, AVasaBrev och ChrIVBrev) – där det nya dateringsskicket i praktiken redan vunnit fältet – redovisas i klump.

I DaDomme fullföljs i tydliga steg den inledda övergången; på 1570-talet lever kyrkoårskalendarisk datering företrädesvis kvar bara i jylländska domsbrev med Viborgs landsting som viktigaste brevutställare. Mot samma årtiondes slut hade man emellertid också där i stort sett övergivit det gamla dateringsättet, och i början av 1590-talet är DaDomme i sin helhet nästan uppe i samma nivå av månadskalenderuttryck (86 %) som gruppen övriga. Trögare gick det i kungarikets yttersta områden: RibeRdb har alltjämt på 1590-talet bara 59 %, och på Island har materialets allra yngsta källa, SkarðsáA, ännu långt in på 1600-talet bara 71 %. Också den yngsta av de svenska kröniketexterna, PBraheKr, håller fast vid sin genres motsträvighet – med mer än en tredjedel kyrkoårskalendariska uttryck. Likafullt torde vi kunna beskriva den typologiska övergången som i stort sett fullbordad i åtminstone Danmark och Sverige när 1600-talet gått in. Den motvillige stadsskrivaren i Ribe hade nog i längden inte så mycket att sätta emot. Möjligen kan de gamla kyrkoårskalendariska tidsuttrycken däremot ha fått en förlängd nådatid på det avlägsna Island.

Tabell 3. *Fördelning mellan kyrkoårskalendariska och moderna månadskalendariska tidsuttryck i nordiska texter från och med 1570.*

	Kyrkoårskal. tidsuttr.		Månadskalendariska tidsuttryck				Σ ⁸
	Latin	Nordiska	Latin	Nordiska	Σ	Σ %	
DaDomme 1570–79	—	93	—	91	91	49 %	184
» 1590–91	—	27	—	170	170	86 %	197
RibeRdb 1570–76	—	8	—	1	1	11 %	9
» 1580–99	—	87	—	125	125	59 %	212
PBraheKr o. 1585	—	24	1	41	42	64 %	66
IslDipl 1570	—	33	—	26	26	45 %	60
SkarðsáA (1580–)1640	—	71	—	162	162	71 %	244
Övriga texter 1570–1620	—	60	1	764	765	93 %	825

⁸ Jämför med not 5 ovan.

Sammanfattningsvis har vi kunnat belägga en väntad S-kurva för de månadskalendariska tidsuttryckens utbredning, en som långsamt började vrida sig uppåt alltifrån 1500-talets andra årtionde, steg allt brantare under åren 1535–75 och sedan planade ut på hög nivå mot slutet av århundradet. Som de flesta språkförändringar har den inte ens idag nått hela vägen upp. Alltjämt föredrar vi till exempel gärna *på julafton framför 24 december*, åtminstone i tal. Det förtjänar därvidlag att understrykas att den kartlagda förändringen gäller skriftspråket. I vanligt folks talspråk vidmakthöll de kyrkoårskalendariska tidsuttrycken sannolikt länge än en mer framskjuten ställning. Många av kyrkoårets namngivna dagar förblev viktiga märkesdagar under året – och inte enbart eller ens främst som kyrkliga sådana; så gavs många av rimstavarnas symboler för de olika helgondagarna ”en mera profan omtydning” (Lithberg 1934, s. 92), med tillämpning inte minst på det lantliga hushållningsåret (jfr också med Svensson 1945, s. 103 ff., 145 ff., Alver 1970, s. 66 ff.; om sådana dagnamn hos Linné 1732 se Melkersson 2004, s. 30). För tidfästning i skrift hade likväl månadskalendariska tidsuttryck övertagit huvudrollen i nordiskt språkbruk efter 1500-talet.

2.2 Hängslen och livrem

Man kan i nutida språkbruk möta sådana tidfästningar som *7 april som (det året) var påskafton*; här handlar det då snarast om en datering + en beskrivning av vad som var speciellt med nämnda datum, knappast om två alternativa sätt att datera. Under det övergångsskede som beskrivits i avsnitt 2.1 ovan, grovt sett nordiskt 1500-tal, hade liknande tidsuttryck uppenbarligen snarare den senare funktionen av dubbeldatering. För det talar inte minst det förhållande att de framförallt förekom under skeden då övergången var på väg att ta fart i en given textsamling. I tabell 4 redovisas alla de källor där dessa dubbleringar finns belagda. (Ett sådant dubbeluttryck har alltså medfört att uttryck av båda slagen blivit bokförda i siffrorna i tabell 2 och 3 ovan.)

Som framgår av tabellen är dubbeluttrycken som allra vanligast i den förändringsobenägna RibeRdb, där gott och väl tre femtedelar av de månadskalendariska uttrycken åtföljs av ett kyrkoårskalendariskt, vanligtvis med detta senare som syntaktiskt överordnat det förra. Exempel:

på siunde daghen i Septembris månat som är Mårnessa affton (OPetriKr, s. 290)

fredagen effther pingdz dag, som er then 13. dag iunii (RibeRdb, s. 216)

fredagen ante Lucæ euangeliste, thend 17. october (RibeRdb, s. 182)

Tabell 4. *Folkspråkliga månadskalendariska tidsuttryck med över-, under- eller sidoordnat kyrkoårskalendariskt uttryck.* (Kkårsuttr. = kyrkoårskalendariska uttryck. NF = nominalfras.)

	Månadskalendariska uttryck					Σ kkårs- uttr. = NF
	Med överordn. kkårsuttr.	Med underordn. kkårsuttr.	Med sidoordn. kkårsuttr.	Σ dubbel- uttr.	Σ	
OPetriKr o. 1540	—	1	1	2	3	29
PSwartKr o. 1560	2	3	2	7	16	17
PBraheKr o. 1585	2	—	3	5	42	6
RibeRdb 1560–76	1	—	1	2	5	40
» 1580–99	68	1	5	74	120	82
IslDipl 1562	1	—	11	12	24	33
MalmøStb 1541–45	8	—	—	8	33	54
MalmøTb 1577–8, 1590	1	—	1	2	194	15
HelsingørStb 1564–65	22	2	4	28	118	54
ArbogaTb 1541–69	—	1	3	4	43	223
DaDomme 1550–79	3	1	1	5	119	249
» 1590–91	1	—	—	1	170	21
SkarðsáA (1580–)1640	3	3	—	6	156	21
GustavIReg 1530–60	2	1	—	3	424	151

Omvänt kan förstås sägas att de allra flesta kyrkoårsuttrycken i RibeRdb 1580–99 åtföljs av ett månadskalendariskt. (I tabellen redovisas bara de nominalfrasformade av de förra, eftersom det är där dubbeluttrycken finns (om frasform se vidare i avsnitt 2.3 nedan).) Det innebär att procentalen i tabell 3 ovan alltså döljer ett förhållande där jämvikten mellan uttryckstyperna i RibeRdb helt enkelt upprätthålls genom att de gärna uppträder tillsammans. Detta skulle, särskilt med tanke på att de kyrkoårskalendariska är överordnade, kunna tolkas som att man ännu egentligen föredrog dessa men – mer eller mindre villigt – medgav att läsaren kunde ha krav på en angivelse också enligt månadskalendern.⁹

Också i några andra texter utgör dubbeluttryck en väsentlig del av alla de föreliggande månadsuttrycken (då ofta i klar undervikt), så i OPetriKr (två dubbeluttryck av tre månadsuttryck), PSwartKr (7 av 16), IslDipl 1562 (12 av 24), i viss mån också MalmøStb 1541–45 (8 av 33) och HelsingørStb 1564–66 (28 av 118). I krönikorna kan detta möjligen vara en följd av en önskan att helt enkelt uttyda källskrifternas tidsuttryck, men det är i så fall en högst ofullständigt genomförd strävan med tanke

⁹ I många textutgåvor ges det vid månadskalendariska uttryck en "översättning" till modern datering inom hakparentes, så också i utgåvan av RibeRdb, så vad stadsskrivaren så småningom gått över till är sålunda något som nära påminner om detta, fastän utan hakparentes förstås!

på hur många kyrkoårskalendariska uttryck som lämnas ”outtydda”. I den yngsta källan, SkarðsáA, åtföljs de ännu kvardröjande kyrkoårskalendariska tidsuttrycken i nästan en tredjedel av de nominalfrasformade fallen av ett månadskalendariskt, möjligen ett tecken på att de ändå började kännas litet föråldrade också på Island.

2.3 Nominalfras eller prepositionsfras

Båda uttryckstyperna kan i princip uppträda i form av antingen en nominalfras eller en prepositionsfras (jfr med Ljunggren 1942, s. 149 ff.). Prepositionsfraser förekommer förstas bara i adverbial ställning, men detta är som sades i not 1 det ojämförligt vanligaste (också för nominalfraserna). Exempel:

- sancte marcus dag (SvAdelsbrev, s. 194)
- fredagen nest fore sancte Gertruds (MalmøStb 1, s. 73)
- Then 18 Februarij (PSwartKr, s. 103)
- a sancte katerine apten (ArbogaTb 3, s. 194)
- paa sancte Kieyls dagh (JyTingsv 69)
- på siunde daghen i Septembris månat (OPetriKr, s. 290)

I dessa fall har prepositionsfrasen, som i exemplen typiskt inledd av *a* (motsvarande *in* i latinska tidsuttryck), samma tidfastande betydelse som en nominalfras skulle ha haft – själva förutsättningen för det teoretiskt sett fria valet mellan dem. Emellertid kan en prepositionsfras också uttrycka en annan tidsbetydelse än nominalfrasen ensam, som i fall som dessa:

- inden sanctj Michils dag nu nest kommendes (MalmøStb 1, s. 195)
- för S. Johannis dag (SthlmTb 2: 4, s. 475)
- fra thenne dagh och till Quasimodo genitj monndagh (HelsingørStb 2, s. 382)
- frann 21. januarij och till thend 31. martij (DaDomme 628)

Här är med andra valet av prepositionsfras inte stilistiskt utan innehållsligt betingat; vill författaren ange en tidsfrist eller en periodgräns (det vanligaste i dessa fall), kan vederbörande inte välja en nominalfras istället. Detta slags prepositionsfraser står sålunda för sig själva. Gränsfall utgör *um*-fraser; oftast får de tolkas som ’omkring, vid’, till exempel *om Pásche tijdh* (PSwartKr, s. 89), men ibland förfaller snarare synonymi med ’på’ föreligga, till exempel:

- om vorffrv Dag conceptionis Anno m diiii^o (i brevdatering, SvAdelsbrev, s. 201)
- om sancti symon & iude nath / stoor bläster mangh skiip haffuer nidher lakth (StureKr 3573–3574)

Som framgår av tabell 5 nedan – som endast avser de folkspråkliga tidsuttrycken –, är nominalfrasen nästintill allena rådande bland de månads-kalendariska tidsuttrycken (liksom i nutida språkbruk, undantaget prepositionsfraser med annan tidsbetydelse förstås), men också bland de kyrkoårskalendariska utgör den överlag huvudalternativ.

Här framträder likväl mycket tydliga genreskillnader: kröniketexterna föredrar prepositionsfraser (62 % i de medeltida) framför nominalfraser. I medeltida diplom och rättshandlingar är det dessutom bland de äldsta svenska och danska som prepositionsfraserna är som vanligast: SvDipl och DanDipl har 47 % till och med 1400. IslDipl ligger däremot hela tiden fram till 1539 överlag nära det allmänna snittet utom med en litet större andel i nedslaget från 1501, som sedan också återfinns i det senare 1500-talets värde (30 % för 1544–70) – vidmakthållet också i SkarösåA (34 %). De svenska eftermedeltida krönikorna fullföljer genretaditionen med stor andel kyrkoårskalendariska prepositionsfraser (som lägst 48 % i PSwartKr). I OPetriKr och PBraheKr har dessutom samma tendens spillt över på de månads-kalendariska uttrycken – där nominalfrasen eljest som sagt är sällsynt, utom i det nyssnämnda jämförelsevis prepositionsbenägna IslDipl 1544–70.

Om vi delar upp övriga texter från tiden efter 1540 i två olika grupper,

Tabell 5. *Frastyper hos nordiska folkspråkliga kyrkoårskalendariska och månads-kalendariska tidsuttryck i olika textkategorier.* (NF = nominalfras, PF=NF = prepositionsfras med samma tidfästande betydelse som en nominalfras, PF≠NF = prepositionsfras med annan tidfästande betydelse än en nominalfras.)

	Kyrkoårskalendariska tidsuttryck					Månadskal. tidsuttryck		
	NF + PF=NF		Σ	PF≠NF		NF	PF=NF	PF≠NF
	NF	PF=NF n %						
Före 1540								
Diplom o. rättshandl.	501	155 24 %	656	14	2	—	—	
Tänke- o. stadsböcker	680	126 16 %	806	41	1	—	—	
Krönikor	56	90 62 %	146	32	—	1	—	
Brev o. skrifter	203	23 10 %	226	61	127	—	—	
Fr. o. m. 1540								
IslDipl 1544–70	160	68 30 %	228	8	48	8	—	
OPetriKr o. 1540	29	63 68 %	92	89	1	2	—	
PSwartKr o. 1560	17	16 48 %	33	21	16	—	—	
PBraheKr o. 1585	6	12 67 %	18	6	12	15	14	
SkarösåA (1580–)1640	21	11 34 %	32	39	151	1	10	
Övriga texter	1431	65 4 %	1496	291	2431	18	19	

Tabell 6. *Frastyper hos kyrkoårskalendariska tidsuttryck i kategorin "Övriga texter" fr. o. m. 1540 i tabell 5. (För förkortningsuttydning se tabell 5.)*

	NF + PF=NF	PF≠NF		Σ
		n	%	
Texter > 20 % kyrkoårskal. uttr.	1413	234	14 %	1647
Texter ≤ 20 % kyrkoårskal. uttr.	83	57	41 %	140

en för texter som likt de hittillsnämnda har större andel kyrkoårsuttryck än 20 % och en för de återstående – där alltså månadsuttrycken tagit över nästan helt –, ser fördelningen ut som i tabell 6.

Som framgår härav uppvisar de prepositionsfraser som inte motsvarar en nominalfras en entydigt mycket större andel i de texter där de månadskalendariska uttrycken blivit normaltyp. Med andra ord var det sålunda i stor utsträckning för att ange tidsfrister eller periodgränser som man fortsatte att använda kyrkoårsuttrycken (och då gärna för de mer bemärkta helgdagarna), fastän man i övrigt nästan helt gått över till månadsuttryck. Exempel:

ifrå Michaelis nest forlidne anno etc. 51 och til Michaelis nestkommendes anno etc. 52 (GustavIReg 22, s. 401)

frist och tydh till nästkommende pingesdag anno 75 (SthlmTb 2: 4, s. 534)
inden S. Michils dag førstkommendis (MalmøTb, s. 298)

Detta förefaller också högst naturligt; kyrkoårets märkesdagar fortsatte, som jag redan framhållit, att vara viktiga hållpunkter i årsstruktureringen, och när det gällde att välja en framtida tidpunkt för till exempel när något skulle vara avklarat låg det alltjämt nära till hands att tillgripa en sådan märkesdag på önskat tidsavstånd. Uppenbarligen var det först senare som det – såsom för oss – blev naturligt att istället sätta fristen till ett mer eller mindre avrundat dagnummer (*den förste, den siste, den femtonde* eller liknande). Enstaka prepositionsfraser med egen tidsbetydelse finns det också bland de månadskalendariska uttrycken, men de är inte många; flertalet gäller allmänna uttryck av typen *i Octobri* (SkarðsáA, s. 160), i PBraheKr samtliga, men därutöver finns det några enstaka som dessa:

føer end thend 31. martij (DaDomme 628)

siden anno 1577 thend 7. junij indtil 1583 thend 25. nouembris (MalmøTb, s. 1)

I mindre formella sammanhang förekommer det ju för övrigt än idag en del kyrkoårskalendariska tidsfrister: *den skall vara klar före jul/påsk/allhelgonabelgen*.

Det skall tilläggas att andelen prepositionsfraser med annan tidsbetydelse också är påtagligt stor i 1500-talskrönikorna (ända upp till 89 av 181 = 49 % i OPetriKr, som tabell 5 visar), men här är huvud användningen istället den att ange ungefärlighet, till exempel:

nághot effter Laurentij (OPetriKr, s. 203)
Wedh Sancte Katherine tijdh (PSwartKr, s. 11)

Allra högst andel prepositionsfraser som inte motsvarar en nominalfras har likväl SkarðsáA (som har 39 av 71 = 55 %, också enligt tabell 5), men här är det åter tal om framförallt periodavgränsningar som till exempel *frá jólum og til Jónsmessu* (s. 187) – vilket i själva verket är ett viktigt skäl till att kyrkoårskalendern ännu är så framträdande där.

Hos de månadskalendariska tidsuttrycken blev sålunda nominalfrasen nästintill allena rådande strukturtyp, i all synnerhet som man länge än tycks ha föredragit de gamla kyrkoårsuttrycken när det kom till att ange framtida datum för tidsfrister eller liknande.

3 De kyrkoårskalendariska uttrycken

De kyrkoårskalendariska tidsuttrycken fick, som nu har visats, ge vika för de månadskalendariska under 1500-talets lopp. År 1500 var de i nordiskt språkbruk så gott som allena rådande, 100 år senare förekom de i de flesta skriftspråkliga sammanhang enbart mer marginellt, om än med viss eftersläpning på Island. Frågan är i detta avsnitt om uttryckstypen som sådan företedde några förändringar, antingen långsiktiga alltsedan medeltiden eller i samband med den alltmer undanträngda ställningen på 1500-talet. De tre infallsvinklar som kommer att utredas i det följande gäller språkval (helt eller delvis latinspråkigt uttryck), val av uttryck för referenstiden samt val av direkt eller indirekt tidfästning. Om vi därvid antar en med tiden allmänt ökande domesticering och effektivisering av uttrycken, kan vi vad gäller de båda förstnämnda förvänta oss ett minskat latininslag och en förenkling (förkortning) av referenstidsuttrycken. Också den sistnämnda infallsvinkeln har avseende på uttrycksekonomi, eftersom indirekt tidfästning medför längre uttryck, men valet styrs här mer av utomspråkliga förhållanden och blir därför av särskilt intresse under 1500-talet, när reformationen så småningom – om än i praktiken, i synnerhet i Sverige, mycket varsamt – började rusta ned det medeltida kyrkoåret (Lindberg 1937, kap. II, Malmstedt 1994, s. 55 ff., 161) och

därmed kan ha ökat behovet av indirekta tidsuttryck, vilket i sin tur kan ha missgynnat hela dateringstypen i förhållande till de jämförelsevis uttrycksekonomiska månadskalenderuttrycken. Om vi härutöver också antar en över tid ökande standardisering, förväntar vi oss förstås minskad variation inom ramen för alla de tre variablerna.

Som redan sagts omfattar det statistiska underlaget för dessa delundersökningar enbart ett urval av de i avsnitt 2 undersökta källorna, med någorlunda jämn spridning i tiden och rummet samt mellan generna: (delar av) DanDipl, SvDipl, IslDipl, JyTingsv, DaDomme, MalmøStb/Tb, ArbogaTb, GestaDan¹⁰, KarlsKr, OPetriKr, DaAdelsbrev och GustavIReg.

3.1 Språkval

Fastän min undersökning i sin helhet enbart avser texter på något av de nordiska folkspråken, kan själva tidsuttrycket likafullt vara på latin:

Fferia 2da ante tome (SthlmTb 1, s. 40)

Just dateringar framstår i själva verket (tillsammans med i vissa fall åtföljande Ortsangivelse) som ett av latinitetens sista bålverk (i de genrer som inte förblev latinspråkiga i det längsta); också sedan det i många textkategorier blivit mer eller mindre självklart att skriva på modersmålet, förblev det i vissa av dem naturligt att kodväxla när det kom till en datumfras, särskilt en som avsåg att tidfästa själva skrifthändelsen (och särskilt om den var syntaktiskt mer eller mindre självständig). (Om motsvarande inslag av kodväxling i den lågtyska som skrevs i Stockholm se Mähl 2008, s. 41 f., och på medeltida romanska folkspråk Ringenson 1934, s. 16.) Som framgår av tabell 7 nedan, ledde likväl utvecklingen bort från sådan kodväxling.

I det tidiga 1400-talets danska och svenska diplom upprätthölls kodväxlingen ännu i samma mån som tidigare, i 61 % av fallen i DanDipl 1410–12, i hela 76 % i SvDipl 1420. På Island, där folkspråket intagit den latinalfabetiska skriften mycket tidigare än i Östnorden, ligger andelen latinspråkiga dateringar i IslDipl på 39 % före 1400, men därefter är andelen mycket mindre, om än ännu 4 % på 1500-talet. Den danska JyTingsv 1438–80 har likaså övergivit diplomens latinpreferens (endast 8 % latinspråkiga tidsuttryck), och DaDomme har på 1500-talet allt-

---

¹⁰ Underlaget i GestaDan ensam är egentligen alltför litet, men texten har ändå tagits med för tentativa jämförelser med de svenska kröniketexterna och som en del av samma genrekategori som dessa.

Tabell 7. *Latinskt och folkspråkligt i de kyrkoårskalendariska tidsuttrycken i några nordiska text(grupp)er.*

	Språkval				Latininslag i folkspråkliga uttryck				
	Latin		Nord.	Σ	Ord	Namn- gen.	Anno o. d.	Σ	Σ %
n	%								
DanDipl -1400	79	69 %	35	114	6	1	—	7	20 %
» 1410-12	35	61 %	23	58	5	3	—	6	27 %
SvDipl -1355, 1361-65	181	72 %	68	249	4	12	9	40	59 %
» 1420	58	76 %	18	76	2	5	2	13	72 %
IslDipl -1400	43	39 %	68	111	25	15	14	33	48 %
» 1431-50	10	7 %	127	137	31	24	77	88	69 %
» 1544-70	10	4 %	236	246	34	32	25	68	29 %
JyTingsv 1438-80	3	8 %	34	37	5	6	1	15	44 %
DaDomme 1540-91	—	0 %	317	317	116	146	24	214	68 %
ArbogaTb 1476-80	3	3 %	104	107	32	54	18	85	82 %
» 1541-68	2	1 %	259	261	22	53	54	117	45 %
MalmöStb/Tb 1541-90	2	1 %	215	217	86	64	—	150	70 %
GestaDan o.1400-50	—	0 %	5	5	—	3	—	3	60 %
KarlsKr o. 1452	—	0 %	124	124	15	28	—	33	27 %
OPetriKr o. 1540	—	0 %	181	181	9	73	25	92	51 %
DaAdelsbrev 1527-66	1	1 %	168	169	22	42	50	87	52 %
GustavIReg 1530-60	130	34 %	257	387	48	83	55	143	56 %

igenom danskspråkiga dateringar. I krönikorna lyser latin för helheten med sin frånvaro redan på 1400-talet. Också stads- och tänkeböckerna, både danska och svenska, håller sig nästan helt till folkspråket (i ArbogaTb 3 % latin på 1400-talet, 1 % på 1500-talet), och detsamma gäller DaAdelsbrev. Annorlunda däremot med GustavIReg, som har hela 34 % latinska tidsuttryck. Här återfinns alla utom ett på 1530-talet, de flesta från tiden före månadskalenderns genombrott.¹¹

Om detta att datera på latin med tiden blev allt sällsyntare, förblev ändå inslagen av latin i folkspråkiga uttryck högst påtagliga 1500-talet ut, som tabell 7 visar. Sådana inslag kan, i sin mest iögonfallande form, bestå av latinska ord ingående i dagens namn (varvid det högre frekventa *sanct* inte räknats med utan uppfattats som lånord¹²):

¹¹ Kanhända är det den vid denna tiden ännu vid kansliet verksamme Olaus Petris försmak för latinska tidsuttryck som återspeglas i dessa tal; under hans tid som stadsskrivare uppvisar SthlmTb 1 hela 77 % latinspråkiga tidsuttryck (ingående i tabell 1). (Som krönikör var han emellertid sin genre trogen och avstod som tabell 7 visar helt från latinet.)

¹² I ett *sancti Gregorij afftem* (DaAdelsbrev 1:8) skulle *sancti* visserligen kunna ses som böjt i latinsk genitiv, men jämfört med belägg som *sancte Bertolomej dag* (med entydigt inhemska form, a. a. 1:101) eller *sanctj Hans dag* (med inhemska (form och) böjning på nam-

Manedaghen næst epter trinitatis (SthlmTb 1, s. 5)
loffuerdagen epher wor fru dagh conceptionis (DaAdelsbrev 1:148)
monndagen nest effter visitationis Mariæ (HelsingørStb 2, s. 415)

Ett annat väsentligt, men avsevärt mer diskret inslag är latinsk böjning i genitiv av helgonnamn, till exempel *løgerdagen magdalene* (SthlmTb 1, s. 63). Ett tredje utgör det latinska *anno* eller liknande i tillhörande årtalsangivelser (se avsnitt 5), som här oegentligt sammanhållits med själva det kalendariska tidsuttrycket, till exempel *Anno domini 1527 fredagen nest fore sancte Gertruds* (MalmøStb 1, s. 73). Därutöver förekommer det latinska räkneord (i årtalen), huvudsakligen i SvDipl och enbart antydande sig själva genom det upphöjda förkortnings-*o*:et (från en latinsk tidsablativ):

epte Guz byrd m° ccc° xl viii° Kyndilmesso dagh (SvDipl 4282 (1348))

I DanDipl, med många i sin helhet latinska tidsuttryck, är latininslagen i de folkspråkliga påfallande få. I alla senare danska källor, med få helt latinspråkiga tidsuttryck, är i gengäld andelen danskspråkiga med latininslag dess större (som mest 70 % i MalmøStb 1541–90). I SvDipl, med ännu något flera helt latinska tidsuttryck än DanDipl, är latininslaget också hos de svenskspråkiga uttrycken stort. Detsamma gäller IslDipl före 1500-talet (sedan nere på 29 % 1544–70). Av övriga svenska 1400-talskällor har KarlsKr en rätt beskedlig andel med latininslag (27 %), medan ArbogaTb har tabellens allra högsta (82 %). På 1500-talet uppvisar ArbogaTb 45 %, en något lägre andel än OPetriKr och GustavIReg.

Det föreligger sålunda en hel del variation i detta partiella inslag av latin, men någon tydlig utveckling över tid visar det inte, och allmänt får det sägas vara högst väsentligt (utom möjligen i de äldsta danska diplomerna). Överlag uppbärs det visserligen av den mest diskreta varianten, latinsk namngenitiv (så särskilt i OPetriKr), men också förekomsten av latinska ord är mestadels skäligen stor. Det finns heller inga tecken på att detta senare inslag skulle minska med tiden; det är sålunda större än inslaget av namngenitiver i MalmøStb 1541–90, liksom genomgående i IslDipl (som dock är påfallande litet benäget för latinsk genitivböjning). Också i de folkligare stads- och tänkeböckerna, föga lockade att datera på latin, är man ingalunda främmande för stundom lexikalt rätt avancerade latininslag. Många festdagars halvt om halvt latinska namn var

---

net, a. a. 1:99) kan det väl så gärna ses som en stavningsvariant av den inhemska svaga böjningen. Det är hursomhelst så jag valt att genomgående uppfatta det, också i mer misstänkta femininumfall som *sancte Marie Magdalene dagh* (SvDipl ns 80).

uppenbarligen väletablerade i språkbruket, och helt visst kände man för en hel del av dessa enbart till den (halv)latinska benämningen, till exempel:

Mondagen nest Oculi (HelsingørStb 2, s. 70)
hinn 14 sunnudag Trinitatis (IslDipl 2.15: 303)

Det var helt enkelt så dessa dagar hette, åtminstone bland mer boklärt folk.

3.2 Uttryck för referenstiden

Varje kyrkoårskalendariskt uttryck har som sin kärna en referenstid, en direkt namngiven tid(punkt) under kyrkoåret.¹³ Det normala är att denna referenstid är en dag, men undantagsvis kan det också handla om en längre period med eget namn: *jul* med flera. Hela tidsuttrycket kan också ges en allmännare referens genom tillägg av *tidh* eller liknande: *om xiii^a dagh jwla tidha* (KarlsKr 5384), *widh Pingzdaga tiid* (PSwartKr, s. 38) med betydelsen 'vid tiden för trettondedag jul respektive pingst' (vanligt framförallt i krönikorna, av förklarliga skäl) – liksom för den delen en inskränktare som i till exempel *a sancte barbare nath* (KarlsKr 7622; också det framförallt en krönikeföreteelse men på det hela taget ovanligt). I dessa uttryck finns det likafullt en dag som referenstid, så denna är här inte som sådan allmännare (eller inskränktare). Däremot är framförallt tidsbenämningarna *jul* och *påska* litet tvetydiga som referenstider, eftersom de kan avse en dag: 'juldagen' och så vidare, eller en helg eller tid: 'julhelgen, jultiden' och så vidare. Ingående i indirekta tidsfästningar (se avsnitt 3.3 nedan) såsom *løffuerdagenn nest ephther paaske* (DaDomme 281) är det nog naturligast att räkna dem som motsvarande ett dagnamn, men i fall som *jn mott Jule* (GustavIReg 12, s. 84) snarast såsom allmännare beteckningar.

Den variation jag här är ute efter att granska gäller just den där referenstiden avser en dag. Det omärkta fallet är då att just ordet *dagher* utgör huvudord i uttrycket för denna referenstid. Det finns emellertid också andra huvudord att tillgripa. Karaktären av just kyrklig helgdag framkommer i uttryck som *kyndhermässa* (StureKr 5880) med *mässa* som huvudord. Detta har ursprungligen åsyftat dagens nattvardsgudstjänst

¹³ I vissa delar av IslDipl är tidsuttryck med *fordagur* som referenstid rätt vanliga, men dessa har inte tagits med i materialet, eftersom de strängt taget inte alls är kalendariska om än helt visst kunde åsyfta en specifik (och i sammanhanget entydigt identifierbar) dag under året.

men genom metonymi kommit att avse också själva dagen. Också *aptan* har metonymiskt – som pars pro toto – blivit en dagbeteckning: ett *Sancti Pedbers och S. Pawels affton* (OPetriKr, s. 187) har egentligen avsett kvällen före Petrus' och Paulus' dag men sedan övergått till att beteckna hela den föregående dagen (varför det alltså inte är referentiellt likvärdigt ett uttryck med samma helgon + *dagb*). Det senare bruket är ju fullt levande (vilket gör att själva kvällen kräver särskild specificering: *julaftons kväll*), medan det förra åtminstone i svenska nästan bara lever kvar i en sammansättning med just *afton*: *valborgsmässoafton* (alltså ursprungligen 'kvällen innan den dag då nattvardsgudstjänst till Valborgs minne firas'). En tredje viktig – tydligt uttrycksekonomisk – variant är genitiv av helgonnamnet med utelämnat ord för 'dag': s. *Mathie apostoli* (HelsingørStb 1, s. 106).¹⁴

De tidigare nämnda uttrycken där hela tidsangivelsen förvisso avser en dag, alltså den indirekta typen *løffuerdagenn nest ephther paaske* hör egentligen bara hit försåvitt *paaske* enligt ovan tolkas som 'påskdagen', och jag har valt att lämna dem utanför underlaget i tabell 8 nedan. De utgör allestädes en marginell kategori. Uttryck av typen *fredagh i pingesuge* analyseras som direkt tidfästa (se avsnitt 3.3) och referenstidens huvudord har därmed ansetts vara *dagb* (som efterled här), inte periodbeteckningen. (Till sitt sätt att strukturera tiden på påminner de om de månads-kalendariska: en given dag inom en given period.)

Som tabellen visar är uttryck med *dagb* helt förhärskande i DanDipl och SvDipl (89–97 %), i rätt stor utsträckning också i senare danska rättshandlingar (JyTingsv 84 % på 1400-talet, DaDomme 72 % på 1500-talet), liksom i de danska adelsbrevens (76 %). Däremot avviker också i detta hänseende de isländska diplomerna från de östnordiska; här är istället *messa* mycket vanligt, det entydigt vanligaste uttrycket för referenstiden alltifrån 1400-talet (48–49 %). Huvudordet *mæssa* är också rätt vanligt i de svenska KarlsKr (24 %) på 1400-talet och ArbogaTb (20 %) och GustavIReg (13 %) på 1500-talet. I danska källor är det däremot sällsynt.

¹⁴ Den är mycket vanlig vid de många *tidb*-uttrycken i OPetriKr, till exempel *Sancti Sigfridz tidb* (s. 95), där man istället förstås kunde uppfatta genitiven som attribut till detta *tidb*; förekomsten av uttryck som *Michels messo tijdb* (s. 97) jämsides därmed har gjort att jag likväl valt att analysera dessa som tillhöriga utelämnningstypen. Detsamma gäller GestaDan:s återkommande typ *sanctæ Lucie nat*, fastän *nat* skulle kunna ses som huvudord med samma rätt som nyssnämnda *aptan*. Med försvunnen genitiv lever bruket kvar i några enstaka nutida dagangivelser, på svenska *Valborg* och (åtminstone i Skåne) *Mårten* (men då avses gärna i första hand helgafnarna eller ibland hela helgen, inte (bara) den egentliga helgondagen). Enstaka motsvarigheter till detta finns i det undersökta materialet och har i tabell 8 förts till kategorin "övriga".

Tabell 8. Uttryck för dagangivande referenstid i folkspråkliga kyrkoårskalendariska tidsuttryck i några nordiska text(grupp)er.

	(-)dagb		(-)mæssa		(-)aptan	(gen.)+Ø		Övr.	Σ
	n	%	n	%		n	%		
DanDipl -1400	34	97 %	—	0 %	1	—	0 %	—	35
» 1410-12	21	91 %	—	0 %	1	—	0 %	—	23
SvDipl -1355, 1361-65	57	92 %	2	3 %	1	2	3 %	—	62
» 1420	16	89 %	—	0 %	1	1	6 %	—	18
IslDipl -1400	32	48 %	18	27 %	—	1	1 %	16	67
» 1431-50	32	27 %	58	49 %	—	—	0 %	28	118
» 1544-70	64	28 %	110	48 %	—	15	7 %	40	229
JyTingsv 1438-80	27	84 %	—	0 %	2	—	0 %	3	32
DaDomme 1540-91	221	72 %	3	1 %	3	62	20 %	16	305
ArbogaTb 1476-80	24	24 %	5	5 %	1	51	50 %	20	101
» 1541-68	96	39 %	49	20 %	14	55	22 %	32	246
MalmøStb/Tb 1541-90	87	44 %	1	1 %	8	74	37 %	29	199
GestaDan o.1400-50	1	20 %	—	0 %	—	4	80 %	—	5
KarlsKr o. 1452	38	40 %	23	24 %	10	24	25 %	1	96
OPetriKr o. 1540	61	40 %	28	18 %	9	46	30 %	8	152
DaAdelsbrev 1527-66	121	76 %	—	0 %	11	18	11 %	9	159
GustavIReg 1530-60	93	41 %	30	13 %	4	66	29 %	35	228

Då är *aften* vanligare där, men någon huvudroll spelar detta inte någonstans, fastän belagt i alla källor utom de isländska (och den tidsuttrycksfattiga GestaDan).

Som östnordisk huvudkonkurrent till *dagb* under 1500-talet framstår istället den uttrycksekonomiska namngenitiven med utelämnat huvudord; i stads- och tänkeböckerna är detta den vanligaste enskilda varianten i ArbogaTb redan på 1400-talet (50 %), och också om den mister denna ställning till *dagb* på 1500-talet är den ännu framträdande där liksom i MalmøStb/Tb (37 %). Också i krönikorna och i GustavIReg står namngenitiven stark (80 % av GestaDan:s spröda underlag, 25-30 % i de svenska källorna). Det här kan alltså se ut som ett sätt att göra de kyrkoårskalendariska tidsuttrycken mindre tungrodda; med slopat huvudord blir de litet kortare, vid direkt tidfästning rentav påtagligt korta, som *thil Bertolomej* (ChrIVBreve 11), och i så måtto därmed mer jämbördiga de behändiga månadskalenderuttrycken. Likväl tycks förkärleken för dem inte öka under 1500-talet utan istället hänföra sig till vissa slag av texter oavsett tillkomstid. Vad gäller övriga uttryck i tabellen handlar det framförallt om latinska namn på dagarna, med ett huvudord 'dag' utelämnat, exemplifierat ovan i avsnitt 3.1, alltså likaledes en åtminstone delvis uttrycksekonomisk variant. Detta är välbelagt i IslDipl, i stads- och

tänkeböckerna och i GustavIReg. Någon ökande standardisering av uttrycken ger denna variabel inga som helst stöd för, snarare tvärtom – med olika genrepreferenser som rätt tydligt spretar åt var sina håll.

3.3 Direkt och indirekt tidfästning

Varje dag under året har i och för sig sitt (eller sina) helgon (jfr med Dahlby 1958), men i huvudsak torde det bara ha varit de dagar som utgjorde allmänna helgdagar (*festa fori*) som man använde i tidsuttryck, inte de av enbart prästerskapet firade dagarna (*festa chori*; jfr med Lindberg 1937, s. 324, Malmstedt 1994, s. 14, samt Lindberg 1923, s. 239 f., om de därutöver finindelade festgraderna liksom skillnader härvidlag mellan de båda östnordiska ärkestiften). Vid tidfästning stod därmed vissa dagar utan tillräckligt bemärkt eget helgonnamn för att kunna benämnas direkt med sådana namn. Man fick då tillgripa indirekt tidfästning (jfr med SAG, bd 3, Advl § 92: 2) i förhållande till en näraliggande namngiven dag. Därmed uppstod tidsuttryck som dessa:

söndagenn neest epter jule dag (DaAdelsbrev 1: 70)

Mondaghen for s. Olai regis dagh (HelsingørStb 1, s. 229)

Att jämföra med direkt tidfästa uttryck som dessa:

vor ffrove dag (DaAdelsbrev 1: 124)

till sancti Michils dag (HelsingørStb 2, s. 111)

Vid indirekt tidfästning hade man att välja en referenstid antingen före eller efter den tidfästa dagen, ofta noga specificerat som *næst for* eller *næst æptir* (ibland och i IslDipl mestadels istället medelst attribut till dagsubstantivet: *daginn hinn næsta fyrir*). Dagen kunde i sig urskiljas som en given veckodag (såsom i exemplen ovan) eller som ett givet antal dagar före eller efter referenstiden, till exempel:

daghen næst epter Sancti Olaffs dagh (SthlmTb 1, s. 286)

þridia dag næsta fyrir uppstigningar dag (IslDipl 1: 49)

Typen *then förste Söndaghen i Fastonne* (OPetriKr, s. 257) räknar jag som direkt tidfäst, eftersom hela benämningen är ett etablerat söndagsnamn i samma mån som andra slags söndagsnamn. Också MalmøStb:s typ *Fredagenn wttj pingittsvghe* (2, s. 432) har i likhet härmed räknats som direkt tidfäst (motsvarande eller snarlika uttryck tillika i IslDipl).

Som framgår av tabell 9 nedan kan en ökning för de indirekta tidfästningarna under 1500-talet, när reformationen avvecklade en del helg-

Tabell 9. Direkt och indirekt tidfästning i de folkspråkliga kyrkoårskalendariska tidsuttrycken i några nordiska text(grupper).

	Direkt tid- fästning	Indirekt tidfästning				Σ
		n	%	varav (<i>næst</i>) <i>æptir</i>		
				n	%	
DanDipl –1400	21	14	40 %	8	57 %	35
» 1410–12	11	12	52 %	5	42 %	23
SvDipl –1355, 1361–65	30	38	56 %	26	68 %	68
» 1420	5	13	72 %	6	46 %	18
IslDipl –1400	28	40	59 %	22	55 %	68
» 1431–50	28	99	78 %	42	42 %	127
» 1544–70	49	187	79 %	88	47 %	236
JyTingsv 1438–80	10	24	71 %	17	71 %	34
DaDomme 1540–91	66	251	79 %	206	82 %	317
ArbogaTb 1476–80	13	91	88 %	61	67 %	104
» 1541–68	71	188	73 %	124	66 %	259
MalmöStb/Tb 1541–90	75	140	65 %	120	86 %	215
GestaDan o. 1400–50	4	1	20 %	1	...	5
KarlsKr o. 1452	115	9	7 %	5	56 %	124
OPetriKr o. 1540	159	22	12 %	16	73 %	181
DaAdelsbrev 1527–66	98	70	42 %	41	59 %	168
GustavIReg 1530–60	167	90	35 %	53	59 %	257

dagar, inte entydigt beläggas. En ökning föreligger visserligen i diplomerna och rättshandlingarna, men den inträder redan på 1400-talet. I övrigt är det snarare så att det är de olika slagen av text som i högst olika mån omhuldar indirekt tidfästning. Klart ovanligast är det i krönikorna, och detta är nog rätt förklarligt. Som historiska kyrkoårsdateringar hugfästes sannolikt de direkt tidfästa bättre; det är rimligtvis lättare att i efterhand minnas datum för något i förfluten tid om det till exempel hände på vad man vid tiden för händelsen kallade *Anne dagh* än om det var *torsdaghin æptir Anne dagh* (se också om uttryck för ungefärlighet i avsnitt 2.3 och 3.2 ovan). Vanligast är de indirekta tidfästningarna i diplom och rättshandlingar samt i stads- och tänkeböcker (65–88 %, om vi alltså undantar de äldsta diplomerna, 40–59 % i DanDipl och 1300-talets SvDipl och IslDipl). Av någon anledning ligger däremot de enskilda breven, DaAdelsbrev och GustavIReg, avsevärt lägre (35–42 %). Det synes alltså i dessa ha varit angeläget att hitta en direkt tidfästning. Värt att påminna om är att båda dessa källor så småningom får en klar övervikt av månadskalendariska uttryck och att de kyrkoårskalendariska som återstår därmed allt oftare tas i bruk för tidsfrister och liknande (se avsnitt 2.3) – och här är naturligt nog direkta tidfästningar så gott som regel.

I stads- och tänkeböckerna kan man nog tänka sig att den veckodagsangivelse man kunde få på köpet vid indirekt tidfästning fallit sig naturligt, med en mer eller mindre fast veckodag för rådstugumötena. Kanhända valde man därför helst söndagar eller de mest bemärkta helgdagarna därutöver som referenspunkt; att med visshet hävda detta skulle dock kräva en noggrann genomgång av exakt vilka dagar som alls väljs som referensdagar i alla de olika texterna (jfr med Ljungfors 1955, s. 161 och bilaga II). Uttrycksekonomiskt uppvägs de indirekta uttryckens större omfattning av den i avsnitt 3.2 visade förkärleken för namngenitiver utan huvudord – eller omvänt: förtas uttrycksekonomi hos dessa av förkärleken för indirekt tidfästning. Medan det i diplomerna, liksom i de enskilda 1500-talsbrevens, väger rätt jämnt mellan före och efter referensdagen, är övervikten för en sådan som föregått den tidfästa dagen (det vill säga ett *æptir* i uttrycken) mer eller mindre framträdande i stads- och tänkeböckerna, allra tydligast i MalmøStb (hela 86 %), varmed också JyTingsv (71 %) och DaDomme överensstämmer rätt väl (82 %).

När det gäller valet av utgångspunkt är veckodag genomgående det omärkta fallet. Ett litet större inslag av annat slag, framförallt *dagh* – vanligen just i singularis (och i bestämd form) – på alla de tre språken och så *nótt* i IslDipl (framförallt före 1400), föreligger enbart i de äldsta diplomerna och i OPetriKr. Exempel:

then nestæ dach. efter sanctæ trinitatis søndach (DanDipl 6:12 (1396))
dagh en epter Sancti Eskilli dagh (OPetriKr, s. 135)
næsta tingxdaghen epter sancti Ericx dagh (SvDipl ns 1299 (1410))
tueim naattum eptir Nicholááss messo (IslDipl 1: 36 (1365))

Bland prepositionsfrasformade uttryck med samma tidsbetydelse som en nominalfras är direkt tidfästning nästintill regel, överlag i 85–100 % av fallen. Tydligt avvikande är endast de isländska diplomerna från och med 1400-talet med enbart omkring en tredjedel direkt tidfästa prepositionsfraser. Detta sammanfaller där med en ökad andel indirekta tidfästningar överhuvudtaget, och denna har tydligen spillt över på också de prepositionsfrasformade uttrycken, till exempel:

alau gar dag hinn næsta eptir ascencionem domini (IslDipl 1: 69 (1385))
á fimtudæginn næstan fyrir Palmessu vmm veturenn (IslDipl 2.13: 516 (1562))

Det starka samband mellan prepositionsfras och direkt tidfästning som föreligger överallt utom i IslDipl är just detta: om man skulle välja en prepositionsfras istället för en nominalfras, gjorde man det vid direkt tidfästning – inte tvärtom: för att man valt direkt tidfästning var alltså inte

frasvalet givet, det kunde lika gärna bli en nominalfras (jfr med Ljunggren 1942, s. 156 f.), till exempel:

skyer thorsdag (JyTingsv 15)
sancte Jacobssz dagh (ArbogaTb 4, s. 33)

Däremot är det utanför IslDipl sällsynt med indirekt tidfästa prepositionsfraser – överhuvudtaget, eftersom de som har annan tidsbetydelse än en nominalfras också ogärna är indirekta. Där var emellertid detta val utomspråkligt, som visats i avsnitt 2.3 och åter påpekats ovan.

4 De månadskalendariska uttrycken

När det kommer till de månadskalendariska tidsuttryckens struktur är denna avsevärt enhetligare än hos de kyrkoårskalendariska; medan grunden för dessa senare är ett namn på en enskild dag som i sig kan vara uppbyggt på högst olikartade sätt, grundar sig de förra på en välstrukturerad kombination av ett ordningstal och ett månadsnamn. I nutida språkbruk är den strukturella variation som denna kombination medger ytterst liten, men när uttryckstypen började vinna mark i Norden i början på 1500-talet fanns det utrymme för större variation med avseende på tidsuttryckens innehållsliga fullständighet. Denna avhandlas nedan i avsnitt 4.2, men dessförinnan skall jag säga något om latininslaget i dessa uttryck (avsnitt 4.1). Sedermera skall också något sägas om räkneordets utseende (avsnitt 4.3). Om vi liksom för de kyrkoårskalendariska uttrycken skulle anta ökad domesticering, effektivisering och standardisering, förväntar vi oss här minskande latininslag och ökande andel maximalt nedkortade strukturer (vartill sifferangivelse av räkneordet ansluter grafiskt) – kanhända redan innan uttryckstypen fått ett entydigt övertag.

Liksom i avsnitt 3 omfattar det statistiska underlaget i denna delundersökning enbart ett urval av hela materialet: alla belägg före 1540 och därefter (delar av) IslDipl, DaDomme, MalmøStb/Tb, HelsingørStb, RibeRdb, ArbogaTb, EnköpTb, SthlmTb, PBraheKr, DaAdelsbrev, GustavIReg, AVasaBrev, ChrIVBreve och SkarðsáA.

4.1 Språkval

Som redan framgått av tabell 1–3 förekommer det liksom för de kyrkoårskalendariska uttrycken att de månadskalendariska uppträder i genomgående latinsk språkdräkt, till exempel:

sexta die mensis octobris (PederMBrev 4)
xxviii die Aprilis (PaulusHskr 2, s. 332)

Som tabellerna också visar finns det emellertid få belägg på detta, särskilt efter den allra första pionjärtiden. För tidiga medeltida förekomster i diplom och andra rättshandlingar är de latinska uttrycken i övervikt (sju mot två), och båda beläggen i SvAdelsbrev 1503–17 är på latin, men i alla övriga källor är de mestadels klart sällsynta. PederMBrev har typiskt nog två tidiga månadskalendariska uttryck på latin men övergår sedan helt till svenska, PaulusHskr har två latinspråkiga mot sex danska men utan tydlig kronologi och snarlika förhållanden råder i IslDipl 1544–45. När sedan månadskalenderuttrycken efter hand vinner mera mark i de olika källorna, krymper också de latinspråkiga raskt ihop till en marginell och i yngre källor helt obefintlig förekomst. Ett enda undantag finns det i materialet: PSwarkr har hela 23 latinska uttryck (59 %), men det i en text där månadsuttrycken överhuvudtaget ännu bara utgör 42 % av alla tidsuttryck. Efter 1570 – när de månadskalendariska uttrycken i praktiken segrat – är latinet, som tabell 3 visar, så gott som helt försvunnet (ett belägg vardera i PBraheKr och MalmøTb 1590).

Latinspråkiga månadsuttryck är alltså sällsynta och trängs undan helt efter hand. Eller så kan det i alla fall synas. Det hör till saken att själva månadsnamnen är och förblir rent latin, och detta gör att uttrycken i sin helhet när de bantats ned till ett minimum (varom mera i följande avsnitt) och bara består av med siffra angivet räkneord + månadsnamn i princip lika gärna skulle kunna läsas som latin. Eftersom dessa alternerar med varianter med större eller mindre inslag av entydigt folkspråkliga ord (inte minst en inledande bestämd artikel), har jag i fördelningen mellan latin och folkspråk i statistiken valt att ändå räkna dem det senare till godo. Detta är inte helt invändningsfritt för (delar av) vissa källor, i synnerhet GustavIReg, där de särskilt i de tidigare nedslagen snarare alternerar med (några få) uppenbart latinska uttryck, som *Qwinta Martij* (12, s. 20 (1538)), än med artikelförsedda varianter. K. G. Ljunggren (1942, s. 154) antar sålunda för denna källa, med stöd just av när bestämd artikel börjar förekomma, ”att fram till c. 1540 typen *7 aprilis* är att betrakta som latinsk men att den fr. o. m. nämnda tidpunkt i allt större utsträckning fattas som svensk”.

Våra månadsnamn idag är förstås latinska lånord i respektive nordiskt språk, men hela min undersökningsperiod ut är det kanhända rimligare att se dem som citator; de uppträder nämligen nästan alltid böjda i latinsk genitiv. I fråga om Linnés språkbruk 150 år senare menar Rickard Melkersson (2004, s. 30) istället att det ligger ”nära till hands att tolka

dem [månadsgenitiverna] som inlånade former i det svenska systemet”. Oavsett vilket är de till sitt ursprung bestämningar till ett utsatt eller utelämnat *månadh* eller *dagb*: *then 21 septembris* = ’septembers månads tjugoförsta dag’ eller väl naturligare ’månaden septembers tjugoförsta dag’ – på latin ytterst *21 die mensis septembris*, där de båda genitiverna rimligen bör ses som kongruerande och inte hierarkiska. För de månader vilkas stam slutar på *-i* (*januarius–martius* och *maius–julius*) går det visserligen inte att säga säkert om genitiv föreligger i källorna (om än dubbelteckning, oftast i form av *-ij*, är det vanligaste) – i svenska källor strängt taget ej heller för *augusti*, eftersom den gamla genitiven där blev till grundform (jfr med SAOB, sp. A 2664) sannolikt genom analogi med de båda föregående månadernas *i*-stammar.¹⁵ Eftersom genitiv är så nästan fullständigt dominerande hos övriga månadsnamn, är det likväl högst rimligt att anta genitiv också här (också när dubbelteckning råkar (?) saknas). Detsamma gäller tillika fall av förkortat månadsnamn. Det entydiga inslaget av latinsk nominativ eller på grundval av denna förnordiskad grundform är nämligen sällsynt. Flertalet av de fall som finns är antingen entydiga latinska nominativer på *-us* eller oftare månadsnamn från den sista tredjedelen av året (*september* och så vidare) där latinsk nominativ och sentida inhemska form sammanfaller (jfr också med sv. *augusti* enligt ovan). Entydigt förnordiskad form saknas – förutom ett fall i HelsingørStb 2 och ett i IslDipl 1544–45 (med isländsk genitiv: *þann 4. Aprilz* (11: 347)) och så i AVasaBrev, där ett *april* bland dateringarna av prinsessan Annas egen hand har sällskap av idel formellt tvetydiga fall av nyssnämnda slag. Möjligen har kvinnliga skribenter varit föregångare i att lösgöra sig från den latinska morfologin i de månadskalendariska uttrycken. Här har vi i och för sig också att göra med materialets enda rent privata texter. Vid sidan av latinsk genitiv (och nominativ) finns det i materialet också några få spridda fall av ablativböjning (se exempel i avsnitt 4.2 nedan).

4.2 Uttryckets fullständighet

Det underliggande huvudordet i de månadskalendariska tidsuttrycken är, som framgått av det närmast föregående och naturligt nog, ett ’dag’ – alldeles på samma sätt som i de kyrkoårskalendariska. Det som finns kvar i den struktur vi numera är vana vid är sålunda egentligen bara dess attri-

¹⁵ I danska och isländska har istället *januar* och *februar* mist sitt stam-*i* (kvar i danska dialekter enligt ODS (bd 4, sp. 839, bd 9, sp. 770)).

but: eventuellt en bestämd artikel, ett framförställt attribut i form av ett ordningstal angivande vilken dag i månadens nummerföljd det handlar om och så ett efterställt och ursprungligen genitiviskt attribut som anger vilken månad den numrerade dagen tillhör. I sin latinska tappning är det som vi sett fråga om just ett genitivattribut och inget annat: *xv die (mensis) martii*, men när detta överfördes till de nordiska folkspråken blev det antingen det helt parallella *thenn 15. dag martii* (HelsingørStb 1, s. 304) – med bibehållet efterställt genitivattribut – eller så omvandlades det till en mer analytisk struktur, där latinets genitivattribut blev till ett prepositionsattribut: *then xxix dag i Octobris Maanet* (PaulusHskr 5, s. 322). Den senare varianten tyder på att man valt att tolka latinets *mensis octobris* som hierarkiskt (som ’oktobers månads’, inte ’månaden oktobers’). I ett uttryck som *den 29. dag vdy augusty* (DaAdelsbrev 1: 121) får ordet *maaned* uppfattas som utelämnat huvudord till genitiven. Belägg med *månadh* i genitiv – och alltså tillhöriga den latintrognare strukturen – finns däremot enbart i de isländska källorna, som i kraft av isländskans fullt levande kasussystem böjer hela månadsdelen i genitiv, till exempel *14. dag Martij Manadar* (IslDipl 2.13: 520). Också latinsk ablativböjning av månadsnamnet, utlöst av prepositionen *i*, kan förekomma: *xxvj daghen j mayo manadh* (PederMBrev 3). Det är likväl mycket ovanligt och tycks sakna omedelbart stöd i latinet vad gäller dagangivande uttryck; däremot återfinns det på latin i allmännare uttryck, som bara tidfäster till månad och inte dag: *jn Maijo* (PBraheKr, s. 1). (Folkspråkliga sådana, överlag mycket sällsynta, ingår inte i tabell 10 nedan.)

Liksom vanligtvis de kyrkoårskalendariska uttrycken står de månadskalendariska i bestämd form; därmed blir det, åtminstone i danska och svenska, naturligt med en inledande bestämd artikel (som förstås helt saknar förebild i latinet), i svenska vanligtvis innebärande dubbel bestämdhet. I sin syntaktiskt fullständigaste form ser alltså ett månadskalendariskt uttryck ut så här:

then 21 dagen vdi nouembri[s] monath (SthlmTb 2: 1, s. 42)
then 24. dag martij (DaDomme 642)

Och i sin nedbantade form så här, som allra mest med också den bestämda artikeln utelämnad:

den 2 7tembris (ChrIVBreve 87)
11 maj (AVasaBrev 10)

I tabell 10 visas utvecklingen från det förra till det senare i de folkspråkliga uttrycken (och endast dessa). Som framgår är det snarast tal om en

Tabell 10. *Uttryckets fullständighet i de folkspråkliga månadskalendariska tidsuttrycken i några nordiska text(grupp)er.*

	Best. art.		<i>dagb(en) i</i>				<i>månadb</i>		Σ mån.-uttr.		
	n	%	d.	i	i	d.	Σ %	n	%	n	%
Före 1540											
PederMBrev 1512–19	—	0 %	9	—	—	82 %	7	64 %	11	65 %	
PaulusHskr 1526–34	4	66 %	5	—	1	100 %	6	100 %	6	73 %	
DaAdelsbrev 1527–39	3	50 %	1	—	4	66 %	1	17 %	6	19 %	
GustavIReg 1530–38	1	1 %	—	—	—	0 %	—	0 %	127	30 %	
Övriga	—	0 %	1	—	2	100 %	3	100 %	3	1 %	
1540- och 1550-talen											
MalmöStb 1541–45	21	64 %	—	—	33	100 %	—	0 %	33	35 %	
HelsingørStb 1549–56	38	84 %	4	—	30	76 %	1	2 %	45	15 %	
DaDomme 1540–59	5	100%	3	—	2	100 %	3	60 %	5	3 %	
DaAdelsbrev 1540–58	63	83 %	8	—	46	71 %	—	0 %	76	37 %	
EnköpTb 1540–59	27	27 %	—	1	45	46 %	—	0 %	99	54 %	
ArbogaTb 1541–60	14	82 %	—	—	6	35 %	1	6 %	17	8 %	
SthlmTb 1544–45	28	19 %	11	—	12	16 %	11	8 %	144	93 %	
GustavIReg 1542–60	57	19 %	1	—	4	2 %	2	1 %	296	84 %	
IslDipl 1544–45, 1553	1	17 %	—	—	5	83 %	4	67 %	6	5 %	
1560- och 1570-talen											
HelsingørStb 1564–65	116	98 %	—	—	70	59 %	—	0 %	118	54 %	
MalmöTb 1577–78	77	100%	4	—	15	25 %	4	5 %	77	95 %	
DaDomme 1560–79	112	98 %	—	—	44	39 %	—	0 %	114	43 %	
DaAdelsbrev 1566	91	76 %	—	—	13	11 %	—	0 %	119	92 %	
EnköpTb 1560–79	88	87 %	4	—	45	49 %	3	3 %	100	87 %	
ArbogaTb 1561–69	23	92 %	—	—	1	4 %	—	0 %	25	30 %	
SthlmTb 1563–64	111	98 %	47	—	6	47 %	47	42 %	113	99 %	
GävleTb 1573–78	19	100%	—	—	6	32 %	—	0 %	19	100 %	
IslDipl 1562, 1570	38	78 %	—	—	44	90 %	18	37 %	49	34 %	
1580-talet och senare											
RibeRdb 1580–99	125	100%	—	—	1	1 %	—	0 %	125	59 %	
MalmöTb 1590	115	98 %	—	—	4	3 %	—	0 %	117	85 %	
DaDomme 1590–91	169	99 %	—	—	56	33 %	—	0 %	170	86 %	
ChrIVBreve 1598–1620	96	92 %	—	—	3	3 %	—	0 %	104	95 %	
EnköpTb 1580–95	98	100%	3	1	15	19 %	6	6 %	98	86 %	
SthlmTb 1592	84	91 %	1	—	—	1 %	1	1 %	95	84 %	
PBraheKr o. 1585	27	100%	2	—	10	44 %	1	4 %	27	64 %	
AVasaBrev 1591–1612	18	78 %	—	—	—	0 %	—	0 %	23	100 %	
SkarösåA (1580–)1640	81	52 %	—	—	8	5 %	2	1 %	156	71 %	

relativ kronologi. Fullständigare varianter är vanliga när uttryckstypen så smått börjar vinna insteg i en given källa, oberoende av vid vilken tid detta ägde rum, och därefter inträder raskt en tilltagande andel nedban-

tade strukturer. Detta innebär att fullständigare varianter var mycket vanliga hos månaduttryckens föregångsmän i början av 1500-talet (så har alla uttrycken i PaulusHskr både utsatt *dag* och utsatt *maaned*), men de är också vanliga långt senare på 1500-talet i sådana källor där uttryckstypen först sent vinner inträde, framförallt DaDomme och IslDipl. Allra tydligast gäller detta med avseende på utsatt *månadh*, som överlag är sällsynt efter 1540 utom i dessa två källor – och så i SthlmTb på 1560-talet. Sistnämnda källa uppvisar därvidlag en eljest okänd (men tillfällig) återgång till fullständigare uttryckssätt, med tillika hög andel utsatt *dagh*. De fullständigare strukturer som föreligger med detta senare innehåller mestadels enbart ett *dagh* i full överensstämmelse med den latinska strukturen. Ett ensamt *i*, det vill säga typen *then 15 wtij Januarij Månatt* (EnköpTb, s. 205) med utelämnat huvudords-*dagh*, återfinns enbart och enbart undantagsvis i EnköpTb, medan typen *Then 6 dagh J Maij Månatt* (EnköpTb, s. 207) – just vanligtvis åtföljd också av ordet *månadh* – förekommer på flera håll och är den föredragna varianten i vissa källor, de tidiga PederMBrev och PaulusHskr och så (av de fullständigare) i SthlmTb, framförallt på 1560-talet.¹⁶

SthlmTb har, som vi tidigare sett, ett nästan helt genomfört bruk av månadskalendariska uttryck alltifrån 1540-talet, och redan i detta tidiga skede åtföljs dominansen av en stor andel strukturellt nedbantade varianter. Detta är en del av den geografiska skillnad som tabell 10 företer vid sidan av den relativa kronologin: svenska källor överger snabbare och mycket påtagligare de fullständigare uttrycksvarianterna. Allra tydligast är detta i GustavIReg som från början nästan helt saknar *dagh* och *månadh*. Här inträder, som vi sett, en ytterst tvär typologisk övergång redan 1534, och den nya uttryckstypen som då tar över har alltså redan sin slutgilla struktur (i de undersökta 1530-talsnedslagen till 100 %). Också bestämd artikel saknas för det mesta, så det är alltså en maximalt kort-huggen struktur som möter i dessa brev från det kungliga kansliet. Möjligen har det samband med dateringssederna på Stockholms rådstuga, där samma minimala struktur är nästan lika vanlig på 1540-talet (men sålunda inte 20 år senare). Denna behändiga strukturminimalism tycks alltså ha

¹⁶ Det är för övrigt så ett tillfälligt fullständigare uttryck får te sig i nusvenskan, om vi någon gång skulle vilja tillgripa ett sådant – i så fall med drag av högtidlighet eller rentav ödesmättnad, som i detta exempel ur Westö 2006 (s. 53 f.): *Och medan åren gick började Boldt småningom vinkla sitt budskap allt djärvare, så att han slutligen, klockan tio över tre den femtonde dagen i oktober år 1908, [...] kungjorde för sin avgångsklass [...] att det därför inte var fel att kalla Nya testamentet världshistoriens första socialistiska manifest.*

varit en del av den möjliga modevåg till förmån för ett nytt daterings sätt som synes ha svept genom den svenska huvudstaden på 1530-talet. Också i ArbogaTb är andelen fullständigare uttrycksvarianter jämförelsevis liten redan när typen vinner insteg kring århundradets mitt, och EnköpTb – med ett tidigare anammande av den nya uttryckstypen – har klart lägre andel än de danska stadsböckerna på 1540- och 1550-talen men fullföljer sedan inte nedbantningen i samma takt som dessa.

Ännu efter 1580 – när den nutida strukturen på de flesta håll blivit nästan allena rådande, både i svenska och danska källor men också om-sider på Island (i 1600-talskällan SkarðsáA) – släpar EnköpTb efter en del i utvecklingen (med hela 19 % utsatt *dagb* och 6 % utsatt *månadh*). Större inslag av fullständigare uttryck har då bara den länge förändrings-obenägna DaDomme (ännu 33 % utsatt *dagb*) och PBraheKr (med inte mindre än 44 % utsatt *dagb* och 4 % utsatt *månadh*), däremot inte den typologiskt lika ålderdomliga RibeRdb. De förutnämnda sena 1500-talskällorna framstår likväl såsom undantag som bekräftar den regel som tycks åtfölja själva uttryckstypens slutliga seger. De få belägg som finns kvar på fullständigare uttryck (utanför de nyssnämnda tre materialen) vid denna tid är ibland uppenbart motiverad av ett slags ökad högtidlighet eller liknande (jfr med not 16); det enda fallet i SthlmTb 1592 föreligger sålunda i en notis om konungens död.

När det gäller den strukturella variation som överlevt intill denna dag i de nordiska språken, den mellan utsatt bestämd artikel och utelämnad sådan, ger tabell 10 snarast intryck av att det utgående 1500-talets typologiskt förhärskande månads-kalendariska uttryck överlag hade utsatt artikel – utom på Island, där SkarðsáA likväl har en aning fler utsatta artiklar än outsatta. I tidiga 1500-talskällor är tendenserna mer spretiga. GustavIReg liksom SthlmTb på 1540-talet har som redan sagts få utsatta artiklar, och detsamma gäller dels EnköpTb 1540–69 (men inte senare), dels den verkliga pionjären i Sverige: Peder Månsson, som aldrig har någon artikel fastän i övrigt många fullständigare strukturer. K. G. Ljunggren (1942, s. 154) menar ”att vi måste räkna med att även tyskt inflytande medverkat” till att artikeln kom i bruk i svenska, men då ser han som sagt de äldre, formellt tvetydiga beläggen i GustavIReg av typen *7 aprilis* som rent latin, och det kan förstås inte hävdas om PederMBrev med *dagb* och *månadh* i uttrycken. De äldsta danska källorna är inte alls lika återhållsamma med artikel men ändå mer så än i de yngre källorna. Lägst ligger DaAdelsbrev före 1540 på 50 %. Det är nog mycket tänkbart att man i uttryckstypens äldsta skede, åtminstone på svenska, var mer beroende av den latinska förlagan också med avseende på dess artikel-

löshet (såsom Ljunggren vill föreställa sig det, men utan att man därför nödvändigtvis uttryckte sig på latin). Såttillvida är det alltså orätt att tala om en rättfram utveckling från mest maximala struktur till mest minimala struktur; det ökande artikelbruket innebar istället en syntaktisk komplettering. En utbredd standardisering av uttryckens struktur är det hursomhelst fråga om.

4.3 Räkneordet

Det ordningstal¹⁷ som utgör den ena nödvändiga beståndsdel i ett komplett månadskalendariiskt uttryck kan antingen skrivas ut eller skrivas med en siffra. Liksom i nutida språkbruk är det senare helt förhärskande i hela mitt material. I motsats till numera är det dock inte så sällan fråga om romerska siffror (och uppenbarligen oftare än textutgåvorna ger sken av, eftersom det i inledningarna till de danska stadsboksutgåvorna heter som i MalmøStb 1 (s. XI) att ”Romertallene, som anvendes i den tidligere Del av Stadsbogen 1503–48 [...], [er] omskrevet til Arabertal”). Överlag är arabisk siffra ändå det vanligaste, i många texter med marginell konkurrens av romersk (varför utgåvornas vittnesbörd i dessa fall får anses vara tillförlitliga). I svenska källor står siffran vanligtvis utan punkt, i danska och isländska med punkt – helt i överensstämmelse med ännu rådande skrivseder på ömse håll (med reservation för att också detta möjligen skulle kunna vara en textutgivarens normalisering i vissa utgåvor). Utskrivet räkneord förekommer framförallt – men inte enbart då och inte allenarådande – vid *första*, och så alltid förstås när ordningstalet ersatts med det ordinativa pronomenet *sista*, ibland *yttersta*. Exempel:

thend første dag martii (RibeRdb, s. 168)

a þann tijunda dag Julij manadar (IslDipl 2.15: 292)

then siste februarij (MalmøStb 2, s. 378)

then yterste dagen May (PSwartKr, s. 8)

Ofta återfinns utskrivna ordningstal vid fullständigare strukturer, men de är också där i mycket entydigt mindretal. Just vid det ordinativa *síðastur* tycks för övrigt nutida isländska ännu föredra utsatt både *dagur* och *mánuður*: *síðasta dag aprílmánaðar* (Holm & Davíðsson 1994, s. 19).

¹⁷ Liksom på latin är det – av allt att döma – alltid just ett ordningstal, inte som i romanska språk ett grundtal (om framväxten av denna senare företeelse se Ringenson 1934).

5 Årtalsangivelser och andra utbyggnader

Det mest naturliga tillägget till ett kalendariskt tidsuttryck, vare sig kyrkoårs- eller månadskalendariskt, är givetvis en årtalsangivelse. Så är vi vana att se datumuttryck idag. Hur vanligt det är i de undersökta källorna hänger nära samman med källtypen. I självdateringar av urkunder är ett årtal närmast ofrånkomligt. När det saknas beror det snarast på förbiseende eller helt enkelt skada hos textbäaren. (Däremot är det omvända: årtal men ingen dagangivelse, inte så sällsynt.) I stads- och tänkeböckerna krävs det också årtalsangivelser, men dessa behöver inte upprepas för varje ny dagangivelse så länge denna hör till samma år som tidigare – vilket likväl inte hindrar att vissa skrivare ändå väljer att göra det. I krönikor kan också årtalsangivelser vara överflödiga om ett givet år är etablerat och sedan ett antal daterade händelser under samma år omtalas.

Årtalsangivelserna kan placeras antingen före eller efter det kalendariska tidsuttrycket, till exempel:

fra hegat burð vars herra jhu xi þushundr(að) .ccc. xl. ok v. aar þorsdag næsta firir festum georgij martiris (IslDipl 1: 20)
 aar efther Gws bœrðh mdxiiij paa sancte Kieyls dagh (JyTingsv 69)
 på Sancti Jacobi affton Anno domini Mccclxi (OPetriKr, s. 119)
 aar ephther Gudtz biurdt 1590, thenn 23. dag maij (DaDomme 626)
 den 17 december anno 1612 (AVasaBrev 24)

Som en särskild variant har jag urskilt fall där årtal och kalenderuttryck står åtskilda från varandra i (det som åtminstone kan tolkas som) samma syntaktiska mening. (Däremot har årtalsangivelser på större avstånd i texten inte beaktats alls.) Exempel:

Datum Haffnie, *then løgerdag nest ephther Stj. Martini ep. dag*, neruerindes oþ elskelige, erlig og welbœrdige Eyler Hardenberg, rider, wor och rigens hoffmester Jahann Friis [...], wore thro mendt och raadt. 1562. (DaDomme 299)
arum effter Gudz Burd 1562 a almennilegu leijdarþijngi a Lambey xiiij dag Julij mánadar (IslDipl 2.13: 559)

Av de redan givna exemplen framgår några olika uttrycksvarianter hos årtalsangivelsen: själva årtalet kan introduceras med ett latinskt *anno* (*domini* eller liknande) eller ett folkspråkligt *ar* (*æptir Gudhs byrðh* eller liknande), räkneordet kan också – mer sällan – stå ensamt, till exempel *Ten 7 junius 88* (GävleTb, s. 28). Det finns i flera källor en uppenbar korrelation mellan *anno* och efterställning och mellan *ar* och framförställ-

Tabell 11. Årtalsangivelserna i de folkspråkliga kyrkoårskalendariska tidsuttrycken i några nordiska text(grupp)er.

	Uttryck			Ställning			Σ år- tal	Σ tids- uttr.
	<i>anno</i>	<i>ar</i>	end. årtal	före	efter	åt- skilt		
Före 1500								
IslDipl –1450	91	51	—	47	83	12	142	195
ArbogaTb 1476–80	18	2	—	20	—	—	20	104
Övriga texter i tab. 7–9	13	160	—	165	3	5	173	301
1500-talet								
DaDomme 1540–91	24	90	96	106	12	92	210	317
IslDipl. 1544–70	25	158	6	74	80	35	189	236
MalmøStb 1541–90	64	41	10	93	20	2	115	215
ArbogaTb 1541–69	54	1	4	30	27	2	59	259
DaAdelsbrev 1527–66	50	42	9	2	97	3	102	168
GustavIReg. 1530–60	55	19	15	15	73	1	89	257
OPetriKr o. 1540	24	28	—	23	21	8	52	181

ning, men den är långtifrån fullständig. Till kategorin med *ar*-uttryck, inte till de ensamma årtalen, har jag i tabellen också fört de spridda förekomster i diplomatierna och JyTingsv av fall där själva ordet *ar* saknas inom den gängse tillhörande ramen, till exempel:

efter Gudz byrd medxliiij then neste tisdag efter palme søndag (JyTingsv 1)

För de kyrkoårskalendariska uttrycken är framförställning och efterställning av årtalen lika logiska: från det stora till det lilla eller tvärtom, medan man för de månads-kalendariska med samma sätt att resonera skulle kunna hävda att efterställning vore det mest logiska: från det lilla (den numrerade dagen) över det halvstora (månaden) till det stora (året).¹⁸

Som framgår av tabell 11 är framförställning och ett uttryck med *ar* det helt förhärskande under medeltiden. Från detta avviker endast IslDipl¹⁹, som föredrar efterställning och (därmed) – mot IslDipl:s kalendariskt mindre latinbenägna ståndpunkt än DanDipl och SvDipl – uttryck med *anno*, och så ArbogaTb, som också föredrar *anno* (men här framförställ-

¹⁸ Med framförställning skulle man därmed – till äventyrs – kunna jämföra amerikansk-engelsk datering med siffror: 9.12 '97 för 12 september 1997 (jfr med Blackburn & Holford-Strevens 1999, s. 784).

¹⁹ Bland uttrycken med *ar* i IslDipl återfinns sju (alla före 1400) som avser inte år efter Kristi födelse utan dåvarande konungs styresår (se härom Nielsen 1958, sp. 6 ff.; jfr också med Ólafía Einaradóttir 1964, s. 154 ff.).

Tabell 12. Årtalsangivelser i de folkspråkliga månadskalendariska tidsuttrycken i några nordiska text(grupp)er.

	Uttryck			Ställning			Σ år- tal	Σ tids- uttr.
	<i>anno</i>	<i>år</i>	end. årtal	före	efter	åt- skilt		
PederMBrev 1512–19	1	3	1	5	—	—	5	11
PaulusHŠkr 1526–34	3	3	—	4	2	—	6	6
DaAdelsbrev 1527–66	61	31	46	1	140	—	141	204
GustavIReg 1530–60	261	13	37	2	309	—	311	423
DaDomme 1540–91	44	133	10	143	44	—	187	316
IslDipl 1544–70	15	28	1	13	28	2	43	59
HelsingørStb 1549–56	10	1	3	2	12	—	14	45
EnköpTb 1540–95	82	22	7	76	31	4	111	298
GävleTb 1573–78	8	11	—	15	3	1	19	19
MalmøTb 1577–90	21	32	4	37	20	—	57	194
RibeRdb 1580–99	28	12	3	30	12	—	43	125
AVasaBrev 1591–1612	4	—	—	—	4	—	4	23
ChrIVBreve 1598–1620	93	—	—	1	91	1	93	107
Övriga (6) texter i tab. 10	231	5	6	210	30	2	242	728

da). För 1500-talet blir bilden spretigare. Allmänt sett är inslaget av efterställning betydligt större; i all synnerhet gäller det DaAdelsbrev²⁰ och GustavIReg, där det är klart vanligast. Likaså har *anno* vunnit terräng – utom i IslDipl, som nu omsider föredrar det inhemska *år*, och i DaDomme, där ensamt årtal har flest belägg. Sistnämnda källa har också en högst väsentlig andel distansställda årtal, särskilt på 1550-talet och företrädesvis placerade senare i samma mening utan tillhörande *aar* eller *anno* (se exempel ovan).

Hur ter sig då årtalsangivelserna hos de månadskalendariska tidsuttrycken mot bakgrund av denna på 1500-talet brokigare variation hos de kyrkoårskalendariska? Som tabell 12 visar tar de i många texter (se särskilt ”övriga”) över det *anno* som varit på frammarsch. Endast PederMBrev (dock väl litet underlag), MalmøTb, GävleTb, IslDipl²¹ och i all synnerhet DaDomme har fler belägg för *år*, de båda sistnämnda därmed i någorlunda överensstämmelse med sitt bruk vid de kyrkoårskalendariska (om än DaDomme övergivit sin preferens för ensamt årtal vid dessa). Ensamt årtal är i tabell 12 som vanligast i DaAdelsbrev, utan nämnvärt stöd bland de kyrkoårskalendariska där och utan att det kor-

²⁰ Utöver de särförtecknade uttryckstyperna finns här också ett *im jar*. (I tabell 12 finns ytterligare tre sådana belägg.)

²¹ Här finns det en årtalangivelse med både *anno* och *år*.

relerar med någon utpräglad preferens för maximalt korta månadsuttryck enligt avsnitt 4.2 ovan. När det gäller ställning tar däremot den nya uttryckstypen inte över den allmänna tendens till mera efterställning som 1500-talet medförde för den gamla. DaAdelsbrev och IslDipl för visserligen vidare sin klara respektive litet mer tveksamma preferens för efterställning och den finns också i HelsingørStb liksom mycket tydlig i GustavIReg och ChrIVBreve (med sprött underlag tillika i AVasaBrev). I brevgenren synes man alltså överlag ha börjat föredra efterställning. I flertalet andra texter (se särskilt ”övriga”) är det likväl framförställning som lever kvar som huvudalternativ – mot ovannämnda tanke att efterställning vore det mest logiska vid månadskalendariska uttryck. Variationen är icke dess mindre rätt väsentlig mellan de olika delmaterialen (utanför de sex ”övriga”). Om månadskalenderuttrycken redan 1600 uppnått en rätt standardiserad (och bortsett från månadsgenitiven modern) form, gäller detta alltså inte den naturliga utbyggnad som årtalsangivelsen utgör. Man var här ännu långt ifrån den huvudsakliga enhetlighet som en gång rätt för årtal vid de kyrkoårskalendariska uttrycken – eller som vi för den delen är vana vid numera.

Ett kalendariskt tidsuttryck kan också uppträda med andra tidfästade utbyggnader än årtal. Framförallt i framtida tidsangivelser är följande slag av precisering, en närdeiktisk motsvarighet till årtalen, rätt vanlig hos de östnordiska kyrkoårsuttrycken:

om pedersmesso *nestkomandis* (ArbogaTb 3, s. 36)

att giffue thennom [...] tiill poske *først komminndis* 50 daller och saa tett siste hundrede jochims daller tiill sancti Micaelis dagh *ther nest effter*, som er, naar mandt scriffuer Guds aar 1557 (MalmøStb 2, s. 337)

Som specifikation av själva tidsangivelsen förekommer framförallt två typer: veckodagsangivelse och dygnsdelsangivelse. Det förra ingår, som avsnitt 3.3 visat, för det mesta i de indirekt tidfästa kyrkoårsuttrycken – där veckodagen då utgör huvudord i den överordnade nominalfrasen. Man kunde därvid tänka sig att den väsentliga andel som dessa indirekta uttryck utgör, i synnerhet i stads- och tänkeböckerna och yngre rättshandlingar, skulle ha kunnat skapa ett behov av veckodagsprecisering också sedan man alltmer övergått till månadskalendariska uttryck. Något sådant kan emellertid inte beläggas; veckodagsangivelser som utbyggnad till själva det kalendariska uttrycket är ytterligt sällsynta i hela materialet, också det yngsta där månadskalendern tagit över. Att specificera del av det kalendariskt angivna dygnet är inte heller något man känt nämnvärt behov av. Vanligast är det, rätt naturligt, i de berättande källorna, kröni-

korna och SkarðsáA. I de förra handlar det företrädesvis om det oprecisa *natt* (som då ofta utgör senare sammansättningsled), i den senare har också klockslagsangivelser så smått vunnit inträde. Exempel:

om iula nath (StureKr 3894)

paa fastelagens mandag om natthen (DaDomme 341)

Pann 23. Martii mánaðar, um aðra stund eptir miðdegi (SkarðsáA, s. 262)

6 Från namn till nummer

Sammanfattningsvis har föreliggande undersökning kunnat visa följande om kalendariska tidsuttryck i dansk-, svensk- och isländskspråkigt medeltida och reformationstida skriftbruk:

- De under medeltiden nästintill helt förhärskande kyrkoårskalendariska tidsuttrycken fick stegvis ge vika för månadskalendariska av det nutida löpnummerade slaget under 1500-talets lopp. I början av detta århundrade förekom dessa senare endast hos enstaka föregångare, och först från mitten av 1530-talet fick de en efter hand allt allmännare spridning – tills de från och med 1570-talet var given huvudtyp på de allra flesta håll. Som eftersläpande områden framstår i materialet Jylland och framförallt Ribe men också Island, som först under 1600-talets första hälft tycks ha antagit månadskalendarisk datering som förstahandsalternativ. Efter övergången kvarstod likväl de kyrkoårskalendariska uttrycken i tidfästning av frister och periodgränser; kyrkoårets märkesdagar var och förblev i stor utsträckning också det ekonomiska årets, så för nyssnämnda ändamål framstod de ännu som naturligare val än avrundade datum enligt månadskalendern.
- Dateringar i de äldsta folkspråkliga texterna, framförallt diplomerna, var ofta i Danmark och Sverige – men inte på Island – angivna på latin, men detta slags kodväxling försvann alltmer under senmedeltiden för att på 1500-talet enbart förekomma undantagsvis. Däremot förblev partiella (morfologiska eller lexikala) inslag av latin ett nog så framträdande drag hos de kyrkoårskalendariska uttrycken undersökningsperioden ut. De äldsta månadskalendariska var också på latin i sin helhet, men detta övergavs raskt under det följande utbredningsskedet; kvarstod gjorde då bara de latinska månadsnamnen, företrädesvis dessutom böjda i latinsk genitiv.
- De folkspråkliga kyrkoårskalendariska uttrycken undergick under de dryga 200 år som här undersökts inga avgörande strukturella föränd-

ringar förutom att utelämnat huvudord för 'dag' till en namngenitiv vann jämförelsevis stor utbredning under 1500-talet (alltså en förkortad struktur). De stora skillnaderna inom materialet föreligger istället mellan olika genrer, där framförallt kröniketexterna avviker från de övriga genom en mycket större andel prepositionsfraser med samma tidsbetydelse som en nominalfras och en mycket större andel direkt tidfästa uttryck. Ett isländskt särdrag i jämförelse med diplom och rättshandlingar från Östnorden var en väsentlig andel uttryck med *messa* som huvudord för referenstiden (istället för *dagur* eller utelämning).

- De folkspråkliga månadskalendariska uttrycken undergick en vanligtvis snabb strukturell förenkling från fullständigare strukturer med utsatt *dagh*, ibland också *månadh*, när de först kom i bruk i ett givet genresammanhang (vanligtvis oavsett om detta var tidigt eller sent i övergångens absoluta kronologi), till dem med enbart ordningstal och månadsnamn, i slutet av övergångsskedet dessutom för det mesta med en inledande bestämd artikel, om än inte lika allmänt i isländska.
- Årtalsangivelser ställdes under medeltiden företrädesvis framför själva det kalendariska tidsuttrycket och omfattade vanligen ett folkspråkligt *ar æptir Gudhs byrdh* eller liknande utom på Island, där man föredrog efterställning och latinskt *anno (domini)*; under 1500-talet blev variationen mellan framför- och efterställning större hos de kyrkoårskalendariska uttrycken, likaså ökade användningen av *anno*. Också de allt vanligare månadskalendariska uttrycken övertog denna större variation i placering liksom den ökade preferensen för *anno*, och någon ny enhetlighet i årtalsangivelsebruket uppnåddes aldrig under det undersökta tidsskedet.

I huvudsak torde det undersökta materialet vara tillräckligt stort och tillräckligt allsidigt för att ge en någorlunda rättvisande bild av de kalendariska tidsuttryckens utveckling under drygt 200 år av det nordiska skriftspråkbrukets historia. När några enskilda föregångsmän har urskilts för de månadskalendariska uttrycken, är det likväl osannolikt att dessa skulle ha varit de enda; därtill är nog det nät jag kastat ut i språkbrukshavet inte tillräckligt finmaskigt. De som har fångats in är hursomhelst i Sverige biskopen Hemming Gadh och inte minst birgittinen Peder Månsson under 1500-talets två första årtionden (den senare med en konsekvent övergång alltifrån 1512) och i Danmark karmeliten Paulus Helie och, avsevärt varsammare, den högadlige Mogens Gyldenstjerne under åren kring 1530. I Sverige inträdde sedermera en mycket tvär övergång till den

nya dateringsseden vid det kungliga kansliet 1534 och på Stockholms rådstuga en än fullständigare övergång innan 1544, då tänkeböcker åter finns bevarade efter en 15-årig lucka. I Danmark var den fortsatta övergången under årtiondena efter 1540 avsevärt mer tveakande om än med tiden entydig nog – och också där uppenbart med början i och kring landets maktcentrum: i kungliga domsbrev, hos alltflera av riddare Mogens' ståndsbröder, i stadsböckerna från Malmö och Helsingør. Motsvarande stegvisa men entydiga tillväxt för de månadskalendariska uttrycken förelåg i svenska städer utanför Stockholm: Enköping och Arboga, fastän inte helt i takt med varandra. På Island tog det alltså längre tid för förändringen att vinna insteg överhuvudtaget, men en föregångsman inom makteliten går det så småningom att urskilja också här: biskopen Gissur Einarsson.

Också om de nyssnämnda föregångsmännen som sagt näppeligen är de enda i denna språkbruksförändring i Norden, är det ändå hugväckande att begrunda vilka de som kommit till synes var. Till sitt väsen tycks den typologiska förändring som inträdde annars passa som hand i handske med tidens stora kulturomvandling, reformationen: den innebar ju ett övergivande av tidsuttryck som i icke ringa mån bygger på helgondagar (eller åtminstone fungerar som bäst med många helgondagar att referera till). Också den geografiska utbredningsväg i Norden som mina rön givit vid handen stämmer väl överens med den som reformationens många kulturimpulser företedde, ”fra det tyske sentrum, til de nordiske sentrene (København og Stockholm/Uppsala), og så i siste instans ut til den nordiske periferien” (Rasmussen 1990, s. 11). Kronologiskt stämmer det likaledes väl, med en brant stigande förändringskurva alltifrån 1535–1540 samtidigt som reformationen fått fullt genomslag i de båda nordiska kungarikena. Reformationen som orsak är också Seth Gustafsons hypotes (1950, s. 152 f.) med avseende på det fulla genomslag för månadskalendern i GustavIReg som Ljunggren (1942, s. 153) tidigare iakttagit:

Någon orsak till att det nya dateringssystemet slår igenom, anföres icke. Men troligt är, att man efter reformationens genomförande, varvid helgondyrkan avskaffades, icke mera ville använda helgonkalendern såsom grund för dateringen.

Ser vi nu emellertid till vilka det nya dateringssättets nordiska pionjärer var, stämmer bilden genast mycket sämre. Biskop Gissur var visserligen en reformationens man på Island, men hans bruk av månadskalenderuttryck var både tveakande och kommet till stånd först när uttryckstypen redan hunnit långt på väg i östra Norden. De tidigaste nordiska brukarna

var istället den gamla kyrkans trogna tjänare, de båda munkarna visserligen i mer eller mindre uttalad mån reformkataloger men likafullt katoliker. Och vad än mer bestickande är: varken reformationens främste förkämpe i Sverige Olaus Petri eller dess duglige verkställare i Danmark biskop Peder Palladius var å sin sida nämnvärt hågade av de nya tidsuttrycken. För dem var uppenbarligen de kyrkoårskalendariska uttrycken, också de som grundar sig på helgondagar, ideologiskt helt oproblematiska (jfr med Malmstedt 1994, s. 59 f., om den förres uttryckliga försvar av *fasta fori*-helgondagarna, bara de inte firades på felaktigt vis).

Övergången till nya kalendariska tidsuttryck i Norden må i stort sett sammanfalla i tiden med reformationens genomförande därsammastädes, men det finns sålunda inga skäl att tro att det varit reformationen i sig som drivit fram förändringen, inte minst eftersom dess ledande nordiska företrädare var så njuggt inställda till den. Förändringen ger istället intryck av att vara en allmän renässansföreteelse – åtminstone om vi ser till Peder Månsson, som av allt att döma tillägnade sig det nya dateringssättet på plats i Rom åren kring 1510, eller till den Erasmuspåverkade Paulus Helie (jfr med Jørgensen 2000, s. 204 f.). Också den något äldre Hemming Gadh hade en mångårig vistelse i Rom bakom sig, under 1400-talets sista två årtionden. Det ligger därmed nära till hands att tänka sig att de i Norden nya tidsuttryckens första inspirationskälla står att finna i renässanslatin. Som jag redan redovisat i avsnitt 1 fanns det sedan länge ett latinskt vardagsbruk av löpnummerade månadskalendariska uttryck i påvens Rom, vid sidan av det antikromerska i högtidligare sammanhang (Blatt 1946, s. 583). En mycket översiktlig genomgång av de yngsta av de påvliga urkunder med svensk relevans som finns utgivna i ActaPontSvec 1.2 visar att detta växelbruk ägde bestånd ännu i slutet av 1400-talet. Att månadskalendarisk datering – av båda slagen – bar entydig stilprägel av renässans framhålls med eftertryck av latinisten Franz Blatt (*ibid.*):

Car la datation suivant le calendrier ecclésiastique s'accorde mal avec les efforts dirigés vers un style humaniste, alors que la datation à la Romaine trahit le goût des expressions anciennes. [– –] Il va sans dire qu'un écrivain soucieux d'imiter les textes antiques fera tout ce qu'il pourra pour éviter la datation ecclésiastique [...]

Och jag vill alltså gärna föreställa mig att det var i just den andan som de ovannämnda nordiska föregångsmännen i början av 1500-talet tillägnade sig ett nytt dateringssätt – för att det var det gamla. Skälet till att det sedan så raskt vann insteg vid det svenska kungliga kansliet på 1530-talet kan möjligen snarare ha varit mer praktiskt; man kan ha sett dess enkla

systematik som en fördel i den statsadministrativa effektiviseringen – särskilt tydligt när man som här från första början valde en maximalt komprimerad struktur. I sin undersökning av språket i Gustav Vasas brev urskiljer Torsten Wennström (1941, s. 12 ff., 31) tiden 1533–38 som ett särskilt skede i kanslistilens utveckling (från det att Laurentius Andrei och Olaus Petri lämnat kansliet och till det att Conrad von Pyhy blev kansler) och framhåller att det ”rådte brist på fullt användbara skrivare på kansliet under denna den svenska riksstyrelsens och rikshushållningens jäsningstid” (s. 31). Kanhända var det detta som möjliggjorde ett så motståndslöst övergivande av de traditionella dateringssederna. (Wennström (a. a., s. 88) kännetecknar för övrigt kungens personliga stil som ”[m]est ursprunglig, frisk och självständig” under just denna period.)

Som likaledes omtalats i avsnitt 1 hade de löpnummerande månadskalendariska uttrycken en etablerad ställning också på flera folkspråk ända sedan högmedeltiden: i England från sent 1100-tal och något senare i Frankrike (Ljungfors 1955, s. 184 f.), förmodligen också i andra romanska språk (jfr med Ringenson 1934 *passim*). När och hur snabbt eller omfattande de sedan tillika fick en nordligare kontinental spridning är däremot ovisst. 1500-talets första nordiska brukare av månadskalendariska tidsuttryck – kyrkans män med sannolikt öppna sinnen för sydligare renässansvanor – bör som sagt ha mött och inspirerats av dem i företrädesvis latinspråkiga texter, men för den uttryckens allmännare spridning som inträdde från 1530-talet förefaller det rimligt att snarare anta (nord)tyska förebilder. Att de nya tidsuttrycken på allvar hade nått norra Tyskland allra senast på 1520-talet förefaller sålunda sannolikt. Det är svårt att tro att de annars kunde ha fått det genomslag som de – snabbara eller långsammare, tvärt eller mer stegvis – sedermera fick i nordiska brev och stads- och tänkeböcker, om de inte redan haft stöd i Östersjöområdets *lingua franca*. I fråga om Gustav I Reg tar K. G. Ljunggren (1942, s. 153 f.) tyska förebilder för givna, men de enda exemplen han ger är hämtade från det kungliga kansliets eget tyska språkbruk.

Hur gammal och hur allmän utbredningen för månadskalendariska uttryck kan ha varit i de norra delarna av det europeiska huvudlandet i början av 1500-talet ligger det emellertid utanför denna undersöknings ram att rannsaka. Det jag här har kunnat redovisa är hur det sedan gick till när man i Norden under 1500-talets lopp vid skriftspråklig datering alltmer övergav namn på årets dagar till förmån för löpande nummer på månadens.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

- ArbogaTb = *Arboga stads tänkebok. 1451–1569*, utg. av Erik Noreen och Torsten Wennström, Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 53, bd 1–4, Uppsala 1935–1950: bd 2, s. 66–158, 378–411, bd 3, s. 1–49, 192–244, 329–388, bd 4, s. 27–142.
- AVasaBrev = *Anna Vasas brev till familjen Gyllenstierna 1591–1612*, utg. av Jaroslaw Dumanowski, Piotr Garbacz och Wojciech Krawczuk i samarbete med Ola Svensson, Kraków 2002: hela texten; hänvisningar med brevnnummer.
- ChrIVBreve = *Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve*, udg. ved C. F. Bricka og J. A. Fridericia af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, bd 1 (1589–1625), Rudolph Klein, Kjøbenhavn 1887–1889 [affotograferet efter originaludgaven og genoptrykt 1969]: s. 9–185; hänvisningar med brevnnummer.
- DaAdelsbrev = *Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre*, udg. ved E. Marquard af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, bd 1–3, København 1929–1941: bd 1, s. 1–511, bd 3, s. 1–180; hänvisningar med band- och brevnnummer.
- DaDomme = *Danske Domme 1375–1662. De private domssamlinger*, ved Erik Reitzel-Nielsen, bd 1–8, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, C. A. Reitzels Forlag, København 1978–1987: bd 1, bd 2, bd 3, s. 5–334, bd 5, s. 5–204; hänvisningar med brevnnummer.
- DanDipl = *Diplomatarium Danicum*, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, 4. række, bd 1–7, C. A. Reitzels forlag, København 1984–2000, samt bd 12 (<http://diplomatarium.dk/dd/oversigt/4-12.html>): ej sentida avskrifter; hänvisningar med band- och diplomnummer.
- EnköpTb = *Enköpings stads tänkeböcker 1540–1595*, utg. av Sven Ljung, Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 65, Lund 1960–1966: hela texten.
- GestaDan = ”Gesta Danorum pa danskæ” efter Cod. Holm. B 77. *Gammel-danske Krøniker*, udg. for Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur ved M. Lorenzon, København 1887–1913, s. 1–60: hela texten.
- GustavIReg = *Konung Gustaf den förstes registratur*, utg. af Riksarkivet, Handlingar rörande Sveriges historia. Första serien, bd 1–29, Stockholm 1861–1916: bd 7, s. 1–122, bd 9, bd 12, s. 4–120, bd 14, s. 1–8, 25–35, 45–50, 69–160, 221–262, 304–364, bd 22, s. 1–44, 98–146, 171–206, 255–283, 310–349, 384–427, bd 29, s. 374–580.
- GävleTb = *Gävle stads tänkebok*, utg. av Percy Elfstrand, Gästriklands kulturhistoriska förening, Uppsala 1956: s. 1–59.
- HelsingørStb 1 = *Helsingør stadsbog 1549–1556. Rådstueprotokol og bytingbog*, udg. ved Erik Kroman af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København 1971: hela texten.
- HelsingørStb 2 = *Helsingør stadsbog 1554–1555, 1559–1560 og 1561–1565*.

- Rådstueprotokol og bytingsbog*, udg. ved Karen Hjorth i samarb. med Erik Kroman af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København 1981: s. 349–550.
- IslDipl 1 = *Islandske originaldiplomer indtil 1450. Tekst*, udg. af Stefán Karlsson, Editiones Arnarnagnænar A 7, Munksgaard, København 1963: s. 4–139, 277–410 (ej förfalskade diplom); hänvisningar med diplomnummer.
- IslDipl 2 = *Diplomatarium Islandicum / Íslenzkt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár, er snerta Ísland og íslenzka menn*, gefið út af Hinu íslenzka bókmenntafélagi, bd 7–15, Reykjavík 1903–50: bd 7, s. 543–589, bd 8, s. 719–768, bd 10, s. 401–496, bd 11, s. 284–445, bd 12, s. 501–635, bd 13, s. 683–768, bd 14, s. 7–26, bd 15, s. 369–455 (ej sentida avskrifter); hänvisningar med band- och diplomnummer.
- JyTingsv = *Gamle Jydske Tingsvidner*, samlede og udg. af O. Nielsen, Universitets-Jubilæets Danske Samfund 49, Kjøbenhavn 1882: hela texten; hänvisningar med tingsvittnesnummer.
- JönköpTb = *Jönköpings stads tänkebok 1456–1548*, utg. af Carl M. Kjellberg, Jönköping 1907–1915: s. 138–160.
- KarlsKr = *Nya eller Karls-krönikan*, Svenska medeltidens rim-krönikor, andra delen, utg. af G. E. Klemming, Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 17: 2, Stockholm 1866: hela texten; hänvisningar med versradsnummer.
- MalmøStb 1 = *Malmø rådstueprotokol (stadsbok) 1503–1548*, udg. ved Erik Kroman i samarb. med Leif Ljungberg og Einar Bager af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København 1965: s. 1–33, 48–99, 191–225.
- MalmøStb 2 = *Malmø stadsbog 1549–1559. Rådstuerettens, bytingets og toldbodrettens protokol*, udg. ved Einar Bager af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København 1972: s. 309–449.
- MalmøTb = *Malmø tingbøger 1577–83 og 1588–90*, udg. ved Leif Ljungberg og Einar Bager i samarb. med Erik Kroman af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København 1968: s. 1–67, 260–388.
- OPetriKr = ”En Swensk Crøneca” af Olavus Petri, efter handskrift utg. af Jöran Sahlgren. *Samlade skrifter av Olavus Petri*, Sveriges kristliga studentrörelses förlag under red. af Bengt Hesselman, fjärde bandet, Uppsala 1917, s. 1–298: hela texten.
- PaulusHskr = *Skrifter af Paulus Helie*, udg. ved P. Severinsen (bd 1), Marius Kristensen (bd 2–7), Hans Raeder (bd 6) og Niels-Knud Andersen (bd 7) af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, bd 1–7, Gyldendalske Boghandel, København 1932–1948: alla paratextuella dateringar.
- PBraheKr = *Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Svarts krönika*, utg. af Otto Ahnfelt, Lund 1896–1897: hela texten.
- PederMBrev = *Vadstenabrodern Peder Månssons bref på svenska från Rom till Vadstena kloster 1508–1519*, efter originalen i Sv. Riksarkivet och Uppsala Univ.-bibliotek utg. af Robert Geete, Bilaga till Sv. Fornskr.-Sällsk.:s årsmöte 1915, P. A. Norstedt & söner, Stockholm 1915: hela texten; hänvisningar med brevnnummer.

PPalladiusSkr = *Peder Palladius' Danske Skrifter*, udg. for Universitets-Jubilæets danske Samfund ved Lis Jacobsen, bd 1–5, København 1911–1926: alla paratextuella dateringar.

PSwartKr = Peder Swart: *Konung Gustaf I's Krönika*, med inledning och ordförklaringar utg. af Nils Edén, Aktiebolaget Ljus, Stockholm 1912: hela texten.

RibeRdb = *Ribe rådstuedombøger 1527–1576 og 1580–1599*, udg. ved Erik Kroman af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København 1974: hela texten.

SkarðsáA = "Annáll Björns lögréttumanns Jónssonar á Skarðsá eða Skarðsáranáll 1400–1640". *Annales Islandici / Annálar 1400–1800*, gefið út af Hinu íslenska bókmenntafélagi, bd 1, Reykjavík 1922–27, s. 28–272: s. 159–265.

SthlmTb 1 = *Stockholms stads tänkebok 1524–1529 m. m.* av M:r Olaus Petri Phase, utg. genom Ludvig Larsson, register m. m. av Sven Ljung, Skrifter utg. av Vetenskaps-societeten i Lund 11, C. W. K. Gleerup, Lund 1929–1940: s. 1–42, 256–319.

SthlmTb 2 = *Stockholms stadsböcker från äldre tid*, andra serien: tänkeböcker, ny följd, utg. af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia genom Joh. Ax. Almquist, bd 1–4, Stockholm 1936–41: bd 1, s. 2–132, bd 2, s. 220–248, bd 3, s. 3–110, 217–278, bd 4, s. 429–544.

SthlmTb 3 = *Stockholms stads tänkeböcker från år 1592*, utg. av Stockholms stadsarkiv, del 1, red. av Daniel Almqvist, Stockholm 1939, s. 1–101 (text A för april).

StureKr = *Nya krönikans fortsättningar eller Sture-krönikorna*, Svenska medeltidens rim-krönikor, tredje delen, utg. af G. E. Klemming, Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 17: 3, Stockholm 1867–68: hela texten; hänvisningar med versradsnummer.

SvAdelsbrev = "Brev". Utterström, G. (1968): *Fem skrivare. Metta Ivarsdotters brev till Svante Nilsson. Studier i senmedeltida svenskt brevspråk*, Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New series 7, Almqvist & Wiksell, Stockholm, s. 185–278: alla breven.

SvDipl = *Svenskt diplomatarium*, utg. av Riksarkivet, Stockholm 1829–2002: bd 1–6, bd 8 (ej sentida avskrifter); hänvisningar med diplomnummer.

SvDipl ns = *Svenskt diplomatarium från och med år 1401*, utg. af Riksarkivet genom Carl Silfverstolpe, Stockholm 1875–1902: bd 1, s. 1–92, bd 2, s. 246–345, bd 3, s. 530–623 (ej sentida avskrifter).

Dessutom har följande källor kommit till viss kompletterande användning:

ActaPontSvec 1.2 = *Diplomatarium Svecanum. Appendix. Acta Pontificum Svecica I. Acta Cameralia II. Ann. MCCCCLXXI–MCDXCII*, auspiciis Archivii Regni Sveciae edidit L. M. Bååth, Norstedt & filii, Holmiae 1957.

BSH 5 = *Bidrag till Skandinaviens historia*, ur utländska arkiv samlade och utg. af Carl Gustaf Styffe, femte delen: Sverige under de yngre Sturarne, särdeles Svante Nilsson, 1504–1520, P. A. Norstedt & söner, Stockholm 1884.

Westö, K. (2006): *Där vi en gång gått. En roman om en stad och om vår vilja att bli högre än gräset*, Norstedts, Stockholm.

Litteratur

- Alver, B. (1970): *Dag og merke. Folkeleg tidsrekning og merkedagstradisjon*, Universitetsforlaget, Oslo & Bergen & Tromsø.
- Bauer, R. W. (1868): *Calender for Aarene fra 601 til 2200 efter Christi Fødsel*, Thieles Bogtrykkeri, Kjøbenhavn. [Affotograferet og genoptrykt i offset 1961 ved Dansk historisk fællesforening.]
- Beckman, N. (1934): "Isländsk och medeltida skandinavisk tideräkning". *Nordisk kultur* XXI, s. 5–76.
- Berg, I. (2011): "Mellom norsk og dansk: Skriftspråk og talemål ikring 1500". *Norsk språkhistorie i eldre nynorsk tid (1525–1814)*. Minnesskrift for Kjartan Ottósson, red. av Helge Sandøy & Ernst Håkon Jahr, Novus forlag, Oslo, s. 17–31.
- Blackburn, B. & Holford-Strevens, L. (1999): *The Oxford Companion to the Year*, Oxford University Press, Oxford.
- Blatt, F. (1946): "Les formules de datation dans les textes latins médiévaux. Étude sur une tendance humaniste du Moyen-âge". *Miscellanea Giovanni Mercati II. Letteratura medioevale*, Studi e testi 122, Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano, s. 581–592.
- Dahlby, F. (1958): *Helgondagar*, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag, Stockholm.
- Geete, R. (1919): *Kalendarium Svecicum Medii Ævi. Normalkalendarium för Sveriges medeltid*, P. A. Norstedt & söner, Stockholm.
- Granlund, J. (1960): "Første vinterdag, sommerdag: Sverige". *KLNM* 5, sp. 140–141.
- Grotefend, H. (1891–98): *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, bd 1–2, Hahn'sche Buchhandlung, Hannover & Leipzig.
- (1982): *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, 12. verbesserte Aufl., hrsg. von Th. Ulrich, Hahnsche Buchhandlung, Hannover.
- Gustafson, S. (1950): *Hemming Gadhs språk I–II*, ak. avh., Lundastudier i nordisk språkvetenskap 6, Gleerupska univ.-bokhandeln, Lund.
- Holm, G. & Aðalsteinn Davíðsson m. fl. (1994): *Svensk-isländsk ordbok*, tredje oppl., Bokförlaget Rabén Prisma, Stockholm.
- Hødnebo, F. (1971): "Om diplomer som kilde for norsk språkhistorie". *Mål og namn. Studiar i nordisk mål- og namnegransking. Heidersskrift til Olav T. Beito*, red. av Hallvard Magerøy og Kjell Venås, Universitetsforlaget, Oslo & Bergen & Tromsø, s. 145–153.
- Jansson, S. O. (1974): "Tideräkning". *KLNM* 18, sp. 270–277.
- Jørgensen, K. Rübner (2000): "Paulus Helie og Peder Månsson. To 1500-tals oversættere af Erasmus' 'Institutio principis Christiani'". *Arkiv för nordisk filologi* 115, s. 205–232.
- KLNM = *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, bd 1–22, red.: Allan Karker, Helge Pohjolan-Pirhonen, Jakob Benediktsson, Magnús Már Lárusson, Finn Hødnebo & John Granlund, Allhem, Malmö 1956–1978.

- Lid, N. (1934): "Den serlege folklege tidsrekningi i Noreg". *Nordisk kultur* XXI, s. 122–139.
- Lindberg, G. (1923): *Die schwedischen Missalien des Mittelalters. Ein Beitrag zur vergleichenden Liturgik I. Kalendarium, Proprium de tempore, Proprium de sanctis, Commune sanctorum*, ak. avh., Uppsala.
- (1937): *Kyrkans heliga år. En historisk-principiell undersökning med särskild hänsyn till det svenska kyrkoåret*, Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag, Stockholm.
- Lithberg, N. (1921): "Första vinterdag". *Etnologiska studier tillägnade Nils Edvard Hammarstedt 3/3 1921*, Föreningen för svensk kulturhistoria. Böcker 2, Stockholm, s. 152–167.
- (1934): "Kalendariska hjälpmedel". *Nordisk kultur* XXI, s. 77–94.
- Ljungfors, Å. (1955): *Bidrag till svensk diplomatik före 1350*, ak. avh., C W K Gleerups förlag, Lund.
- Ljunggren, K. G. (1942): *Objekt och adverbial. Studier i svensk syntax*, Lunds universitets årsskrift. N. F. Avd. 1. Bd 38. Nr 3, C. W. K. Gleerup & Otto Harrassowitz, Lund & Leipzig.
- Magnús Már Lárusson (1960): "Første vinterdag, sommerdag". *KLNM* 5, sp. 138–140.
- Malmstedt, G. (1994): *Helgdagsreduktionen. Övergången från ett medeltida till ett modernt år i Sverige 1500–1800*, ak. avh., Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 8, Göteborg.
- Melkersson, R. (2004): *I begynnelsen af majo. Om kodväxling i Linnés Iter Lapponicum 1732*, Meddelanden från Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet (MISS) 48, Göteborg.
- Mähl, S. (2008): given vnde screven tho deme holme. *Variablenlinguistische Untersuchungen zur mittelniederdeutschen Schreibsprache in Stockholm*, Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XCIX, Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Uppsala.
- Nielsen, H. (1958): "Datering (datumsformel)". *KLNM* 3, sp. 1–15.
- Nilsson, M. P:n (1934): "Folklig tideräkning". *Nordisk kultur* XXI, s. 95–121.
- Nordberg, A. (2006): *Jul, disting och förkyrklig tideräkning. Kalendrar och kalendariska riter i det förkristna Norden*, Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XCI, Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Uppsala.
- Nordisk kultur* XXI. *Tideräkningen*, utg. av Martin P:n Nilsson, Albert Bonniers förlag m. fl., Stockholm & Oslo & København 1934.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*, grundlagt af Verner Dahlerup, udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1919–1954.
- Ólafía Einaradóttir (1964): *Studier i kronologisk metode i tidlig islandsk historieskrivning*, ak. avh., Bibliotheca Historica Lundensis XIII, Natur och kultur, Stockholm.
- Rasmussen, T. (1990): "Innledende overveielser med europeisk perspektiv". *Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540–1610*, red.: Ingmar Brohed, Universitetsforlaget, Oslo.

- Ringenson, K. (1934): *Le rapport d'ordinaux et de cardinaux dans les expressions de la date dans les langue romanes*, Librairie E. Droz, Paris.
- Sachse, F. (1904): *Das Aufkommen der Datierungen nach dem Festkalender in Urkunden der Reichskanzlei u. d. Erzbistümer*, Diss., Erlangen.
- SAG = Teleman, U., Hellberg, S. & Andersson, E. (1999): *Svenska Akademiens grammatik*, Stockholm.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket*, utg. av Svenska Akademien, Lund 1893–.
- Schroeter, J. F. (1926): *Haandbog i kronologi. Anden del*, Cammermeyers boghandel, Oslo.
- Seip, D. A. (1958): "Diplomspråk". KLN 3, sp. 91–97.
- Skautrup, P. (1947): *Det danske sprogs historie II. Fra unionsbrevet til Danske lov*, Gyldendalske boghandel – Nordisk forlag, København
- Svensson, S. (1945): *Bondens år. Kalender och märkesdagar, hushållsregler och väderleksmärken*, Lantbruksförbundets tidskriftsaktiebolag, Stockholm.
- Wennström, T. (1941): *Studier över språket i Gustav Vasas svenska brev*, Gleerupska universitetsbokhandeln, Lund.